

Treball de Final de Grau en Humanitats: Estudis Interculturals

Una aproximació al pensament de Helene von Druskowitz des del feminisme

Autora: Sofia Bellés Blanes

Tutora: Maria Medina-Vicent

Data de lectura: juliol 2023

A Maria, per tota l'ajuda i consells.

A totes les filòsofes del passat, present i futur.

Índex

Resum	5
Introducció	7
Introduction.....	11
1. Vida i context de Helene von Druskowitz	15
1.1 Filòsofes, filòsofs i història de la filosofia.....	15
1.2 Breu context i biografia	18
1.3 Les dones i els centres psiquiàtrics	22
1.4 Helene von Druskowitz i Friedrich Nietzsche: una intricada relació	23
2. <i>Proposiciones cardinales del pesimismo</i>	27
2.1 Característiques i idees principals.....	27
2.2 La Realitat Material i l'Esfera Superior. Els parells de contraris	29
2.2.1 La Realitat Material. Silvia Federici	30
3. Diàleg conceptual de l'obra de von Druskowitz amb altres textos filosòfics.....	35
3.1 Espai públic i privat. Christine de Pizan, Carol Pateman i Juana Inés de la Cruz.....	35
3.2 La lluita per la igualtat. Olympe de Gouges i Mary Wollstonecraft.....	38
3.3 L'espai propi, la maternitat i el matrimoni. Virginia Woolf i Elisabeth Badinter.....	40
3.4 Feminisme radical. Betty Friedan, Kate Millett i Shulamith Firestone	42
3.5 Concepte de «dona» en l'obra de Helene von Druskowitz.....	45
Conclusions.....	51
Bibliografia	55

Resum

Moltes dones han sigut invisibilitzades al llarg de la història de la filosofia. És el cas de Helene von Druskowitz (1856-1918), filòsofa austríaca. És autora, entre altres textos, de *Proposiciones cardinales del pesimismo* (1905), obra inclosa en la recent publicació *Escritos sobre feminismo, ateísmo y pesimismo* (2020) i que és ideal per a entrar en contacte amb la figura de von Druskowitz. Per tant, amb aquest text de referència, el present treball para atenció a la vida i context de l'autora, així com revela allò més destacat del seu pensament. Finalment, posa en diàleg les idees principals de la filòsofa amb altres textos feministes, tant anteriors com posteriors en el temps.

Paraules clau

Helene von Druskowitz, feminisme, pessimisme, feminisme pessimista, filosofia.

Introducció

El present treball versa sobre la vida i obra de la filòsofa Helene von Druskowitz (1856-1918), per la qual cosa, el principal objectiu és comparar els seus postulats amb els d'altres autores, autors i moviments feministes, tant anteriors com posteriors en el temps respecte a la seua obra, mitjançant una lectura crítica de les fonts triades per a l'estudi comparatiu, per tal de fer visible el seu treball en el camp de la filosofia. D'aquesta manera, es genera un diàleg d'idees que afavoreix la reflexió sobre qüestions com la institució del matrimoni, la qüestió de la maternitat o la subordinació de les dones, entre altres.

L'elaboració del treball respon a un interès personal per investigar des del feminisme, centrant l'atenció, en aquest cas, en la figura de Helene von Druskowitz. Aquesta filòsofa forma part del contingut acadèmic de l'assignatura HU1542 – Filosofia de la Religió en la Societat Global, matèria que es converteix en el primer punt de contacte amb von Druskowitz i que, consegüentment, permet l'elaboració d'aquest Treball de Final de Grau.

Pel que fa al concepte de feminisme, fonamental per a la present investigació, Sonia Reverter Bañón (2003, 38) el defineix recolzant-se en dues idees: «apreciación y conciencia del hecho de que las mujeres están menos y peor valoradas que los hombres en sociedades que categorizan a hombres y mujeres en diferentes esferas culturales, políticas y económicas» i «propuesta de un deseo activo por cambiar esta realidad». Tenint present aquesta definició de referència, al llarg del document s'aniran oferint idees que permetran, a les conclusions, esgrimir les raons per les quals el treball de la filòsofa es pot considerar feminista. No obstant això, la seua obra, tot i nàixer al segle XIX, s'ha donat a conèixer al segle XXI. En conseqüència, realitzar un treball que condense allò més destacat de von Druskowitz, i que alhora propicie un diàleg amb altres propostes feministes, és vertaderament enriquidor a l'hora d'ampliar les reflexions que es poden generar.

Per altra part, a més de l'objectiu principal comentat anteriorment, s'estableixen els següents objectius específics. Primerament, analitzar la vida i el context de la filòsofa per tal d'extreure allò més destacat i poder assolir una comprensió més diàfana del seu pensament. Aquest primer objectiu específic serveix per a aconseguir el segon i que, alhora, és fonamental per a realitzar l'objectiu principal: subratllar les idees cabdals del seu text, *Proposiciones cardinales del*

pesimismo (1905), i comentar les referències més distingides respecte a la base ontològica de la seua filosofia. Per altra part, serà interessant descobrir la relació entre els conceptes que formen part del títol de l'obra de referència emprada com a font principal per a la realització d'aquest treball i on es recopilen els textos de dita autora, *Escritos sobre feminismo, ateísmo y pesimismo* (2020). Finalment, com s'ha avançat en l'anterior paràgraf, entendre les raons per les quals es pot considerar feminista el pensament de la filòsofa.

Amb el propòsit de complir amb els objectius plantejats, el treball s'ha estructurat en tres capítols. El primer aborda, primerament, la invisibilització de les dones en la història de la filosofia. Tot seguit, tracta sobre l'autora, Helene von Druskowitz, i allò més rellevant del seu context, incloent la qüestió de la relació de les dones amb els centres psiquiàtrics, concretament al segle XIX, i la seua relació amb Friedrich Nietzsche. El segon capítol assenyala les idees fonamentals de *Proposiciones cardinales del pesimismo* (1905) i les seues semblances amb altres autors i autores respecte a la divisió del món en dues realitats, una material i una altra superior i perfecta. Dita obra s'inclou a *Escritos sobre feminismo, ateísmo y pesimismo*, publicació realitzada per l'editorial Taugenit l'any 2020. La seua edició marca un abans i un després, donat que es converteix en l'obra de referència per tal d'apropar-se a la figura de la filòsofa, desconeguda fins al segle XXI. D'aquesta manera, serveix com a punt de partida d'un camí que permet, a més d'estudis com el present, possibles investigacions en el futur. Finalment, el darrer capítol para atenció als conceptes que s'extreuen a partir de la lectura de l'autora, com per exemple la separació entre l'espai públic i privat, la lluita pel principi il·lustrat d'igualtat, les qüestions de la maternitat o el matrimoni, i la comparació entre el feminisme pessimista, propi de von Druskowitz, amb el feminisme radical del segle XX.

Amb tot això, com es pot intuir, la metodologia emprada en la realització del treball és la consulta bibliogràfica de diferents fonts i la seua comprensió i interpretació des d'una postura crítica. Amb tot, algunes de les fonts principals són les següents. Primerament, és evident l'especial rellevància d'*Escritos sobre feminismo, ateísmo y pesimismo* (2020), indispensable per a la realització del tot el treball. És la base que permet una primera aproximació no només a la figura de Helene von Druskowitz, sinó també a dues de les obres que més ressalten de la seua producció: *Proposiciones cardinales del pesimismo* (1905) i *Intentos modernos de sustituir a la religión* (1886), tot i que és la primera la vertaderament interessant per al present

TFG. Seguidament, per a conèixer més sobre la seua biografia, els treballs d'Anna Pagès amb l'article "El pesimismo feminista de Helene von Druskowitz" (2021), el text introductor de Manuel Pérez (2020) "Introducción. El feminismo pesimista de Helene von Druskowitz: vida y obra de un espíritu (más) libre", i "Meet Helene von Druskowitz" (2020), d'Ivana Skuhala Karasman i Luka Boršić, són imprescindibles.

Tot seguit, les dues obres de Silvia Federici, *Revolución en punto cero* (2013) i *El patriarcado del salario* (2018) amplien la reflexió que origina von Druskowitz al parlar de la dicotomia entre l'Esfera Superior i la Realitat Material. Per altra part, són significatives per al diàleg conceptual amb l'obra de von Druskowitz: Virginia Woolf amb *Una habitación propia* (2016); Mary Wollstonecraft i la seua *Vindicación de los derechos de la mujer* (2005); Olympe de Gouges amb "Los derechos de la mujer y de la ciudadana", recollits en la revista *Asparkia*; Betty Friedan i *La mística de la feminidad* (2009); Kate Millett amb *Sexual politics* (2000); Shulamith Firestone i la seua obra *The dialectic of sex: the case for feminist revolution* (1984); Elisabeth Badinter i la seua reflexió al voltant de la maternitat en l'obra *¿Existe el instinto maternal? Historia del amor maternal. Siglos XVII al XX* (1991); Carol Pateman i el seu *El contrato sexual* (1995); Christine de Pizan amb *La ciudad de las damas* (2015) i sor Juana Inés de la Cruz amb el seu poema *Hombres necios que acusáis*, recollit a l'antologia de 2017.

Finalment, per descomptat, més fonts són les que conformen la bibliografia, i totes elles mereixen especial atenció, amb la qual cosa cal posar de manifest la seua rellevància. Així i tot, per tal de tancar aquesta breu introducció i donar pas a la lectura del treball, s'ha de posar en relleu una idea capital. Totes les fonts consultades constitueixen l'arquitectura del TFG, però s'ha de distingir "La perspectiva de género en la filosofía" (2003), de Sonia Reverter Bañón, perquè precisament és el feminisme el motor de l'escriptura d'aquestes línies, omplint de sentit, per tant, dita arquitectura.

Introduction

The present work covers the life and work of the philosopher Helene von Druskowitz (1856-1918). The main objective is to compare her postulates with those of other authors and feminist movements, before and after her work, through critical reading of the chosen sources for the comparative study, in order to make her work in the field of philosophy more visible. In this way, a dialogue of ideas is generated, which encourages reflection on issues such as the institution of marriage, motherhood or the subordination of women, among others.

The work is developed in response to a personal interest in research from a feminist perspective, with focus on the figure of Helene von Druskowitz. This philosopher is part of the academic content of the subject HU1542 – Filosofía de la Religión en la Sociedad Global, which becomes the first point of contact with von Druskowitz.

Regarding the concept of feminism, which is fundamental to the research, Sonia Reverter Bañón (2003, 38) defines it on the basis of two ideas: «apreciación y conciencia del hecho de que las mujeres están menos y peor valoradas que los hombres en sociedades que categorizan a hombres y mujeres en diferentes esferas culturales, políticas y económicas» and «propuesta de un deseo activo por cambiar esta realidad». With this baseline definition in mind, ideas will be offered throughout the document that will allow, in the conclusions, to present the reasons why the philosopher's work can be considered feminist. Nevertheless, her work, although dating from the 19th century, has become known in the 21st century. Consequently, to carry out a work that condenses the highlights of von Druskowitz's work and at the same time encourages a dialogue with other feminist proposals is really enriching to broaden the reflections that may be generated.

Furthermore, in addition to the main objective discussed above, the following specific objectives are set. Firstly, to analyse the philosopher's life and context in order to extract the highlights and to assimilate a clearer understanding of her thought. This first specific objective serves to achieve the second, and, at the same time, it is fundamental to realise the main objective: to underline the main ideas of the text, *Proposiciones cardinales del pesimismo* (1905), and to comment on the most distinguished references regarding the ontological basis of her philosophy. Moreover, it will be interesting to discover the connection between the concepts that form part of the title of the reference work, *Escritos sobre feminismo, ateísmo y*

pesimismo (2020), for the realization of this work. Eventually, this is essential to understand the reasons why the author's thinking can be considered feminist.

In order to achieve these objectives set, the work is structured into three chapters. The first chapter discusses the invisibilization of women in the history of philosophy. It then deals with the author, Helene von Druskowitz, and what is most relevant in her context, including the question of women's relationship to psychiatric facilities, specifically in the 19th century. It also addresses her relationship with Friedrich Nietzsche. The second chapter outlines the fundamental ideas of *Proposiciones cardinales del pesimismo* (1905) and their similarities with other authors regarding the division of the world in two realities, one material and the other superior and perfect. This work, which is included in *Escritos sobre feminismo, ateísmo y pesimismo*, published by Taugenit in 2020, has marked a defining moment due to the fact that it has become the referent book to best approach the figure of Helene von Druskowitz, unknown until the 21st century. Finally, the last chapter focuses the attention on the concepts drawn from the author's reading, such as the separation of the public and private spaces, the struggle for the enlightened principle of equality, the questions of motherhood or marriage, and the comparison between von Druskowitz's pessimistic feminism with the radical feminism of the 20th century.

The methodology used to carry out this work has been the consultation of different bibliographical sources and their understanding and interpretation from a critical point of view. Some of the main sources are: *Escritos sobre feminismo, ateísmo y pesimismo* (2020), which has been indispensable for the whole work. It is also the basis for a first approach to the figure of Helene von Druskowitz, as well as to two of the most outstanding works of her production: *Proposiciones cardinales del pesimismo* (1905) and *Intentos modernos de sustituir a la religión* (1886), although it is the first one that is of interest for the present work. Afterwards, to find out more about her biography, Anna Pagès' article "El pesimismo feminista de Helene von Druskowitz" (2021), the introduction by Manuel Pérez (2020) "Introducción. El feminismo pesimista de Helene von Druskowitz: vida y obra de un espíritu (más) libre" and "Meet Helene von Druskowitz" (2020), by Ivana Skuhala Karasman and Luka Boršić, are essential.

In addition, the two works by Silvia Federici, *Revolución en punto cero* (2013) and *El patriarcado del salario* (2018) amplify the reflection that von Druskowitz originates when speaking about the Over-Sphere and the Material Reality. Later on, they are significant for the

conceptual dialogue with von Druskowitz's work: Virginia Woolf with *Una habitación propia* (2016); Mary Wollstonecraft and her *Vindicación de los derechos de la mujer* (2005); Olympe de Gouges with “Los derechos de la mujer y de la ciudadana”, collected in the magazine *Asparkia*; Betty Friedan with *La mística de la feminidad* (2009); Kate Millett with *Sexual politics* (2000); Shulamith Firestone's work *The dialectic of sex: the case for feminist revolution* (1984); Elisabeth Badinter's reflection on motherhood in *¿Existe el instinto maternal? Historia del amor maternal. Siglos XVII al XX* (1991); Carol Pateman with *El contrato sexual* (1995); Christine de Pizan with *La ciudad de las damas* (2015) and sor Juana Inés de la Cruz with her poem *Hombres necios que acusáis*, included in the 2017 anthology.

Eventually, of course, more sources are to be found in bibliography, and all of them deserve special attention, so it is necessary to highlight their importance. However, it is of interest to underline –out of all sources– “La perspectiva de género en la filosofía” (2003), by Sonia Reverter Bañón, because feminism has been the driving force behind the writing of this whole work.

1. Vida i context de Helene von Druskowitz

La invisibilització de les dones en la història de la filosofia ha provocat que el pensament de moltes filòsofes no es considerés mereixedor de comptar amb la immortalitat que suposa formar part de la cultura i dels manuals del coneixement científic generat, és a dir, de perdurar en el temps. Tanmateix, a hores d'ara, gràcies al feminisme moltes d'eixes veus s'estan recuperant. La de Helene von Druskowitz és una entre tantes altres. Per aquesta raó, en aquest primer capítol caldrà fer una breu introducció sobre la invisibilització de les dones en la filosofia i, tot seguit, continuar amb la vida i el context de l'autora.

1.1 Filòsofes, filòsofs i història de la filosofia

Helene von Druskowitz és una filòsofa austríaca del segle XIX. Tot i així, la seua obra s'ha recuperat ara, al segle XXI. En canvi, filòsofs coetanis seus, com ara bé Friedrich Nietzsche, sí han tingut una presència en la denominada «història de la filosofia». La diferència que explica que el filòsof i la filòsofa hagen ocupat un lloc o no en els manuals d'història de la filosofia, en els plans d'estudis de Filosofia, o en la investigació filosòfica, potser és molt més complexa que recórrer simplement a la qualitat del seu pensament. Exercitant la filosofia, des d'una postura crítica, potser s'adverteix que el motiu que explica la presència d'un autor i una autora en la literatura filosòfica no resideix en la qualitat de les reflexions, sinó en una exclusió generalitzada de les dones en la història de la filosofia, fruit del sistema patriarcal:

La intensa labor històrica de recuperación de voces que muestren la plena capacidad de pensamiento de las mujeres que se ha llevado a cabo en el siglo XX nos ha convencido de que podemos mantener que la filosofía, pese a presentarse tradicionalmente como “una cosa de hombres”, nunca ha sido ajena a las mujeres (Reverter 2003, 1-2).

Al llarg de la història, múltiples són les veus de dones que no han tingut el reconeixement com a filòsofes. Ara bé, cal preguntar-se per què. Qui ha determinat quines obres són mereixedores de rebre un lloc predominant en la història de la filosofia? Aquesta pregunta és difícil de respondre, però el que sí es pot fer és reflexionar sobre la no-presència de les dones en dita àrea. El que és evident és que les filòsofes no han sigut mereixedores del seu espai. Per tant, el cànon filosòfic s'ha de reescriure, i s'ha de fer mitjançant la crítica a les següents exclusions: «la exclusión històrica de las mujeres de la tradición filosófica, y la caracterización negativa de las mujeres (o lo femenino) en esa tradición» (Reverter 2003, 4).

Així mateix, una altra resposta que pot ajudar a explicar per què les filòsofes no ocupen un espai en la història de la filosofia és la següent: «ésta, en la historia de la humanidad, dada la situación del dominio del varón en la esfera pública, apenas han tenido la oportunidad de acceder al conocimiento o de hacer público el suyo propio» (Soriano i Ferreres 2020, 17). Però clar, seguint aquesta lògica, cal preguntar-se per quina raó, les que sí tingueren accés, tampoc formen part de la història de la filosofia.

En qualsevol cas, és diàfana la necessitat de reescriure la història de la filosofia. Perquè, a més, la incorporació de les veus de les dones no és una tasca només de visibilització, sinó que

Si la filosofía se construye, como normalmente se dice, como un esfuerzo tenaz de pensar las cosas de otra manera, las mujeres pueden ofrecer mucho para ese cambio; desde nuevas miradas a las filosofías del pasado, pasando por la recuperación de voces silenciadas, y llegando a afrontar problemas filosóficos para pensar el presente y el futuro con nueva y renovada imaginación filosófica (Reverter 2003, 18).

És a dir, a la tasca de recuperar les veus de les filòsofes se li pot sumar la de transformar el present per tal d'apropar-se, a poc a poc, a l'horitzó normatiu, o idea regulativa, de justícia social. No és només és visibilitzar, sinó també transformar.

I és que, la filosofia, com a disciplina, no s'ha aplicat a sí mateixa la perspectiva crítica que sí ha exercitat amb tot el que es relacionava. No s'ha qüestionat per tal de veure si el relat i coneixement generat era, o no, una perspectiva «sense gènere». La història no s'escriu per ella mateixa, sinó que és redactada, és recollida i és interpretada, així com la història de la filosofia. La persona o les persones encarregades de fer-ho l'han presentada com a neutral (Carrasco-Conde 2020, 13).

Al mateix temps, en algunes obres que formen part de la història de la filosofia, les dones han sigut objecte de crítica precisament per ser dones. Carla Lonzi (2018) denuncia postures com la de Georg Hegel, que situa a les dones en el món animal. Tal com apunta, «la cultura masculina en todos sus aspectos había teorizado la inferioridad de la mujer. Por tal razón, su inferiorización parece completamente natural» (Lonzi 2018, 15).

Amb la idea de la naturalització de la inferioritat de la dona, portada a terme pels filòsofs, la defensa de la crítica al coneixement que ha format part de la història de la filosofia ajuda a

veure que les dones no només han estat excloses d'aquest coneixement, sinó que, com en alguns filòsofs es veu, s'ha fet conscientment:

Consideramos responsables de las grandes humillaciones que nos ha impuesto el mundo patriarcal a los pensadores: ellos son quienes han mantenido el principio de la mujer como ser accesorio para la reproducción de la humanidad, vínculo con la divinidad o umbral del mundo animal; esfera privada y *pietas*. Ellos han justificado en la metafísica lo que en la vida de la mujer había de injusto y atroz (Lonzi 2018, 23).

A més, amb l'exemple de Hegel, Lonzi posa de manifest que la teoria de l'amo i l'esclau està pensada a partir de les relacions entre homes, amb la qual cosa es veu que els homes han parlat del món construït per ells i per a ells com si fora el de l'ésser humà (Lonzi 2018, 23-24). Amb tot, la cultura derivada del pensament dels filòsofs és amb la qual els homes s'identifiquen, mentre que les dones prenen força refutant-la (Lonzi 2018, 24).

Arthur Schopenhauer, per altra banda, és un filòsof que també ha parlat obertament sobre les dones. Per exemple, en la seua obra *Parerga y Paralipómena II* (2009) escriu el següent:

Ya la vista de la figura femenina enseña que la mujer no está destinada a grandes trabajos intelectuales ni corporales. Ella paga la culpa de la vida, no con la acción, sino con el sufrimiento: con los dolores de parto, el cuidado del hijo y el sometimiento al hombre, del que debe ser compañera paciente y serena. A ella no le son dados los sufrimientos, alegrías y manifestaciones de fuerza más violentos, sino que su vida debe transcurrir más silenciosa, insignificante y apacible que la del hombre, sin ser esencialmente más feliz o infeliz (Schopenhauer 2009, 626).

Companya de l'home i aspirant a tindre una vida més silenciosa, insignificant i plàcida: així ha de ser una dona. Amb açò s'evidencia que, efectivament, vides més silencioses que les dels homes han tingut, especialment en la història de la filosofia, d'on han sigut silenciades i, com es veu en les paraules del filòsof, amb coneixement de causa.

D'altra banda, així com Helene von Druskowitz té la seua idea del que vol dir ser un home, com més endavant s'observarà, Schopenhauer també reflexiona sobre les característiques de les dones. Segons el filòsof, les dones són «miops intel·lectuals», incapaces de veure nítidament més enllà del que tenen davant, motiu que explica «la tendència al derroche, que es mucho más frecuente en ellas y a veces raya en la locura» (Schopenhauer 2009, 627). Així mateix, presenten mancança de racionalitat i reflexió, i són unes hipòcrites, a més de mentideres.

Totes aquestes idees, per al filòsof justifiquen l'exclusió de les dones de la producció d'obres permanents: «nunca han sido capaces de ofrecer una producción realmente grande, auténtica y original en las bellas artes, ni en general de traer al mundo una sola obra de valor permanente» (Schopenhauer 2009, 631). Des d'una postura crítica, evidentment, cal replantejar-se si és la falta de capacitat en les dones allò que explica que no formen part dels manuals de pintura, música o filosofia, entre altres disciplines. I si ho han fet, ha sigut en qualitat de dones que gaudien d'una estreta i propera relació amb un home, com és el cas de Helene von Druskowitz: «she is occasionally mentioned [...] as one of the women around Friedrich Nietzsche» (Skuhala i Boršić 2020, 178).

Amb tot, les dones, lluny de ser els éssers que planteja Schopenhauer (2009, 637), –és a dir, destinades a obeir i a seguir fidelment l'orientació d'un home, bé siga un amant o confessor– pel simple fet de ser persones, mereixen fer cultura i construir igualment la història de la filosofia.

Recuperar i visibilitzar les veus de les filòsofes, com s'ha comentat anteriorment, no és únicament mirar a un passat fins ara eclipsat, sinó també qüestionar el present per tal d'aspirar a un futur més just. El pensament de Helene von Druskowitz no ha sigut considerat mereixedor d'estudi fins l'actualitat. Ara és el moment de conèixer-lo, però per mèrit propi, no per ser una dona propera a Nietzsche. Per aquesta raó, el present treball recull allò més destacat de la seua obra i estableix un diàleg amb altres propostes.

1.2 Breu context i biografia

Helena Maria Druschkovich, o Helene von Druskowitz, va nàixer el 2 de maig de 1856 a Hietzing, Viena, i va morir en un centre psiquiàtric l'any 1918. El fet d'haver viscut els seus últims vint-i-set anys de vida internada en aquest centre és el que més es destaca de la seua biografia, ja que crida l'atenció pel seu paral·lelisme amb els darrers anys de Nietzsche.

Gràcies a l'herència que va deixar son pare després de morir, tant Helene von Druskowitz com els seus dos germans majors cursaren estudis superiors. La seua formació educativa fou especialment rellevant. Ella mateixa n'era conscient, tal com recull Manuel Pérez (2020):

Desde la infancia fuiste objeto de distinción y el orgullo de tus benditos padres. Aunque todavía eras una muñequita, no había montaña ni río que no estuviesen en tu cabeza, recubierta de bonitos cabellos negros. Todos los héroes y heroínas, con sus batallas, habitaban en ella, y al mismo tiempo tenías un soberano conocimiento del reino animal, vegetal y mineral. Todos decían que eras una niña prodigio (Pérez 2020, 10-11).

Amb aquestes paraules, es posa de manifest el seu interès pel coneixement, la seua evident curiositat i l'opinió que tenien les persones del seu voltant sobre ella. En canvi, no es fa referència a la música, disciplina clau durant la seua joventut, donat que va estudiar piano al conservatori de música de Viena fins l'any 1873. On no tenia admesa l'entrada era a l'institut, ja que la institució no permetia a les dones matricular-se (Pagès 2021, 96).

L'any 1873, es traslladà amb sa mare a Zurich, on tingué la possibilitat d'accedir a estudis universitaris. Es va formar des de 1874 fins 1878 en disciplines com filosofia, filologia germànica, arqueologia o llengües. Així, als vint-i-dos anys va finalitzar el doctorat de Filosofia gràcies a la tesi *Byron's "Don Juan"*, publicada en 1879. Aquest fet és rellevant, ja que es convertí en la segona dona en aconseguir-ho, després de Stefania Wolicka, que es doctorà l'any 1875 (Pérez 2020, 10). El seu interès per la poesia anglesa decimonònica es manifestà especialment amb la figura de Percy B. Shelley. De fet, mitjançant l'estudi del poeta va ser com s'apropà a Mary Wollstonecraft i la seua obra *A Vindication of the Rights of Woman* (1792) (Pagès 2021, 97). La seua lectura, com assenyala Pérez (2020, 13), va permetre que von Druskowitz adquirís consciència de la necessitat de qüestionar l'ordre social, especialment perniciosos per a les dones.

L'any 1881 es pot considerar com un punt d'inflexió en la vida de l'autora perquè conegué a Marie von Ebner-Eschenbach, aconseguint entrar al seu cercle literari, on tingué l'oportunitat de conèixer a Betty Paoli, Ida von Fleischl-Marxow i Louise François (Pagès 2021, 97). Durant aquests anys, fins i tot publicà escrits i textos amb pseudònims com Adalbert von Brunn, Erna von Calagis, H. Foreign, Fr. E. v. René, H. Sakkorausch, H. Sakrosant, etc. (Pérez 2020, 12). Tres anys després, l'any 1884, entrà en contacte amb el cercle de Malwida von Meysenbug, relacionant-se amb intel·lectuals del moment com Rainer Maria Rilke, Lou Andreas-Salomé i, principalment, Friedrich Nietzsche (Pérez 2020, 12). La relació entre els dos filòsofs és complexa, per tant, mereix tractar-se en un apartat exclusiu més endavant.

Amb tot, Helene von Druskowitz no només va trencar amb l'ideal femení del moment, sinó que també va carregar contra institucions com el matrimoni, donat que considerava que les dones s'afonaven en ell, mentre que els homes s'aprofitaven dels seus privilegis. En la mateixa línia, com a lesbiana, es va declarar com a «anormal» per contradir els marcs del moment. De fet, va tindre una relació amb Therese Malten, coneguda cantant d'òpera, però acabà en 1891 (Pérez 2020, 19-20). Així i tot, l'any en què començaren la seua relació, 1887, també va publicar el seu primer estudi important *¿Son posibles la responsabilidad y la imputabilidad sin suponer el libre arbitrio?* El seguiren comèdies com *Las estudiantes* (1889) o *Aspasia* (1889) i assajos com *Para la fundación de una visión suprarreligiosa del mundo* (1890), entre altres (de Martino i Bruzzese 1996, 354-355).

Per altra banda, destaca *Intentos de sustituir a la religión*, de 1886, on intenta fonamentar les normes morals d'un món secularitzat. Ella mateixa considera la religió important, però no entesa com el cristianisme, que seria producte dels homes. Finalment, no aporta cap substitut concret, però sí idees clau com la reconexió amb la naturalesa, els sentiments o el coneixement intuïtiu del bé i el mal (von Druskowitz 2020, 91-181). Aquestes idees s'entenen millor si es relacionen amb les seues proposicions cardinals, ja que s'adverteix més clarament per què associa el cristianisme amb el pessimisme, d'on eixirà, alhora, la crítica feminista.

Tanmateix, el camí prolífic de publicacions canvià l'any 1891, quan va ser internada en el centre psiquiàtric de Mauer-Öhling als 35 anys. Els motius del seu internament no estan clars. Anna Pagès (2021, 96) planteja que, potser, les seues idees radicals i trencadores no encaixaren en l'ordre social de l'època. Pérez (2020, 10, 21-22), en la mateixa línia, creu que fou una reacció front el desafiament que va portar a terme contra les normes morals vigents. Va ser qualificada com a megalòmana i misàndrica. En qualsevol cas, i a pesar de tot, mai no va deixar d'escriure, tot i estar sotmesa a tractaments farmacològics assíduament. Segons els informes mèdics, la pacient sostenia poder establir contacte amb la noblesa mitjançant telepatia, i també afirmava ser filla d'un príncep búlgar, de nom Tedesco Vertravin. Però, el més interessant per a la seua obra, és la creença d'estar en possessió d'un sisè sentit, aquell que necessita la humanitat per assolir la perfecció. També escrivia textos exaltant l'alcohol. En total, foren dèneu les obres redactades entre 1891 i 1907, entre les quals, sens dubte, ressalta *Proposiciones cardinales del pesimismo* (1905). Finalment, al seu testament escriví que el seu desig era

cremar tots els seus papers, a més d'esperar la construcció d'un monument fúnebre com a símbol per tal de retre-li homenatge, entre altres anotacions, tal com es pot observar a continuació:

1. La testamentaria dispone y espera que, después de su muerte, se le haga erigir un monumento fúnebre que, aunque simple, sea adecuado y conforme a su rango; y para este fin ordena que se utilice todo el dinero aún disponible, así como la suma depositada en el Palacio de Justicia de Viena. Si la cantidad reunida fuese todavía insuficiente, desea que el resto se reúna vendiendo su máquina de escribir y su cubertería de viaje.
2. La inscripción del monumento no deberá componerse sin consultar los libros que se encuentran sobre el escritorio, en los cuales, bajo la identificación del nombre de la autora, aparece entre paréntesis la modificación de este, consecuencia del honor público alcanzado, es decir:

Sra. Dra. Helene von Druskowitz-Calagis

Reconocida escritora

La testamentaria declara que se ha de comunicar a los periódicos su fallecimiento.

Ruega que todas sus cartas, manuscritos, etc., así como todas las cartas que se reúnan tras su muerte, sean quemadas y que los libros sean devueltos con la anotación de que la destinataria ha muerto.

Dra. Helene von Druskowitz,

Mauer-Öhling, 9-julio-1907 (Pérez 2020, 25).

Helene von Druskowitz va morir al maig de 1918. A l'acta de defunció apareixen els motius que causaren el seu decés: «marasmo, tuberculosis y otros padecimientos» (Pérez 2020, 24). El que és evident és que es tracta d'una figura plena de misteri, que, alhora, va fer trontollar l'ordre social de la seua època. Per aquesta raó, realitzar un treball d'investigació sobre la seua figura i obra pot ser interessant per diverses qüestions. Una d'elles és apropar-se a les seues idees des d'una perspectiva genuïna i no pel seu vincle amb Nietzsche; una altra és el debat que poden generar els seus postulats, no només amb textos del seu temps, sinó també en l'actualitat. El matrimoni, la maternitat o la religió són elements que formen part del centre de la diana a la qual va dirigida la mirada crítica de Helene von Druskowitz. A hores d'ara, potser siga enriquidor plantejar-se si les crítiques dutes a terme per la filòsofa podrien qualificar-se d'anacròniques o si, en canvi, tenir-les en compte i reflexionar al seu voltant és una tasca que

nodreix la recerca de la justícia social per part del feminisme. Amb tot, i tal com es pot advertir, conèixer el pensament de Helene von Druskowitz és estimulant, com a mínim.

1.3 Les dones i els centres psiquiàtrics

Helene von Druskowitz, com s'acaba de veure, va morir a un dels centres psiquiàtrics on va estar tancada els últims vint-i-set anys de vida. Els motius no estan clars, tot i que se sap que la primera vegada que va ingressar en un d'aquests centres va ser quan un policia la va detindre «after an uncontrolled outburst at boarding house where she lived in a rented room» (Skuhala i Boršić 2020, 182).

En qualsevol cas, tot i no saber ben bé per quin motiu la filòsofa va estar tancada en diversos centres, sí hi ha estudis que tracten el tema del tancament de les dones a centres psiquiàtrics, especialment per «histèriques». En aquesta línia, Clara Gómez (2018) ha estudiat com les dones intel·lectuals decimonòniques foren tractades d'histèriques. Per la seua part, Cristina Ortega (2011, 215) afirma que tant la medicina com la psiquiatria, històricament, han sigut fonts d'ideologia sexista.

El patriarcat, al veure's amenaçat per les dones que manifestaven ambicions intel·lectuals o que reclamaven els seus drets, feia ús del diagnòstic d'histèria per no perdre privilegis. Entre els arguments esgrimits per defensar la no-presència de les dones en les universitats cal destacar aquell que afirma que «el desarrollo intelectual podría causar verdaderos estragos en la fisionomía femenina, demasiado débil para aguantar el peso del trabajo mental» (Gómez 2018, 339). De nou, la resposta amb la qual es trobaven les dones quan es desviaven del rol de bona esposa i mare, principalment, no era la mateixa que podia esperar un home amb les mateixes inquietuds intel·lectuals.

La histèria era la pitjor de les conseqüències si una dona estudiava. De fet, era una de les condicions més comuns, considerada com a enfermetat, entre les dones del segle XIX. Gómez (2018, 340-341) afirma que «la histeria no constituye solamente un aspecto médico, sino un conjunto de características sociales reconocibles, un comportamiento dentro de una cultura que la asocia siempre con la naturaleza misma de la mujer». Per tant, una dona que reivindicara els seus drets, que denunciara l'opressió sexual o que mostrara descontent i qüestionara els rols de

gènere podia ser qualificada d'histèrica, és a dir, alterada mentalment. A més, el context històric coincideix amb un moment en què el psiquiàtrics comencen a veure's també com a llocs per a la investigació (Gómez 2018, 341).

Entre les recomanacions per a tractar la histèria estaven els «masajes pélvicos (estimulación manual de los genitales de la mujer por el doctor hasta llegar al orgasmo) o la extirpación de los órganos reproductivos femeninos, todos ellos con una dudosa base científica» (Ortega 2011, 217-218).

Vist això, no es té coneixement sobre si el cas de Helene von Druskowitz respon a aquest plantejament, però el fet de ser internada per fer trontollar l'ordre social del moment és una possibilitat que apareix en les reflexions d'autors com Pérez (2020) i Pagès (2021) i, com a mínim, s'ha de contemplar, per aquesta raó la deixem apuntada en aquest treball com a una possible futura línia d'investigació.

1.4 Helene von Druskowitz i Friedrich Nietzsche: una intricada relació

Helene von Druskowitz i Friedrich Nietzsche, com s'ha avançat anteriorment, protagonitzaren una relació complexa. Tot i compartir trets vitals similars, especialment de cara als últims anys de vida, el nom del filòsof ha tingut un record diferent al de von Druskowitz en el món de la filosofia. El pas del temps no ha tractat d'igual manera a la filòsofa, sent pràcticament desconeguda fins a la present dècada del segle XXI. La resposta que explica açò no és clara, única i objectiva, però és un camp interessant per a reflexionar. Potser són les seues idees, potser és el fet de ser una dona, potser són els dos elements alhora. En qualsevol cas, parar atenció a la relació entre tots dos és necessari per a una major comprensió de la seua proposta de pensament.

En un principi, el seu vincle era amistós. De fet, així ho expressà Nietzsche en una carta dirigida a la seua germana, datada del 22 d'octubre de 1884, on la considerava com una amiga: «entre todas las mujeres que he conocido, es la que se ha dedicado con mayor seriedad a la lectura de mis libros y no sin obtener frutos [...] me parece una criatura de alma noble y recta» (Pérez 2020, 14). També von Druskowitz redactà en una carta a Conrad Ferdinand Meyer que «en

Nietzsche sobrevive algo del espíritu y del impulso rapsódico de los antiguos profetas» (Pérez 2020, 14).

En qualsevol cas, les positives primeres impressions no perduraren molt en el temps. A finals de 1884, van començar a distanciar-se. Nietzsche ho tenia clar quan, en 1887, escrivia que «por algún delito he dirigido contra mi pecho el cañón de las plumas femeninas» (Pérez 2020, 17). Des d'aleshores, von Druskowitz el considerà un «enemic mortal de la filosofia». Criticà el seu concepte de «voluntat de poder» per construir-se sobre una visió de superioritat dels homes (Pagès 2021, 98). I és que, segons Nietzsche, «el hombre es una cuerda tendida entre el animal y el superhombre» (Nietzsche 2021, 49). És a dir, ha de tendir cap al superhome, com a versió superior i perfecta, de la qual és pròpia la «voluntat de poder». El superhome, com afig el mateix autor, a més, és fruit de la creació humana, al contrari que Déu: «¿Podríais vosotros crear un Dios? - ¡Pues entonces no me habléis de dioses! Mas el superhombre sí podríais crearlo» (Nietzsche 2021, 153). Amb tot, queda clar que el superhome és una categoria superior que es pot construir.

Tot i així, aplegats a aquest punt, és interessant comparar la concepció d'home i de superhome del filòsof amb la de l'home i la dona de von Druskowitz, considerades dues espècies diferents. En aquesta línia, potser és atractiu pensar sobre la compatibilitat del concepte de «voluntat de poder» amb la concepció de «dona» que té la filòsofa. Per a von Druskowitz, la «voluntat de poder» tal vegada és un concepte que, a l'igual que Déu, és producte del cervell masculí, en aquest cas, de Nietzsche, i, en conseqüència, no contribueix a l'alliberament de les dones. Per tant, el suposat mèrit de la reflexió de l'autor es converteix en la diana del pensament crític de la filòsofa. Von Druskowitz considera, a més a més, el pensament de Nietzsche com a hereu del darwinisme. Altrament, creu que el filòsof acobla reflexions de vertadera saviesa amb «inútiles ocurrencias y dudosas sofisterías» (Pérez 2020, 16).

Front l'assortiment de crítiques emeses per von Druskowitz, fins i tot Conrad Ferdinand Meyer, conegut literat, no dubtà en afirmar, referint-se a Helene von Druskowitz, que «debería dejar de fustigar al profesor Nietzsche: se diría que hubiera querido casarse con él» (Pérez 2020, 18). Aquestes paraules, sens dubte, criden l'atenció per la referència de Meyer al matrimoni, institució que Helene von Druskowitz refutava. Igualment, posen de manifest la misogínia darrere la creença de que una dona no és capaç d'emetre crítiques si aquestes no amaguen

ressentiment, o d'entendre que, irremeiablement, ha d'haver-hi una relació entre els autors, ja siga afectiva o de desig sexual, que explique la intenció de von Druskowitz a l'hora d'elaborar les seues valoracions.

En definitiva, com s'ha pogut advertir, la relació entre ambdós comença millor del que finalitza. El que és evident és que, en aquest cas, la correspondència entre els dos és essencial per a conèixer de primera mà les seues opinions. Pérez (2020, 16) adverteix que no es conserven totes les epístoles que van intercanviar, per la qual cosa és un camp d'investigació atractiu si es vol tindre una visió més fidel i completa.

2. *Proposiciones cardinales del pesimismo*

L'obra més coneguda de l'autora és *Proposiciones cardinales del pesimismo*. La redactà al centre psiquiàtric, l'any 1905. En les seues pàgines es troben les principals idees que, més endavant, es tractarà de posar en diàleg amb propostes i textos d'altres autors. A continuació, s'elaborarà una breu síntesi del seu contingut. Ulteriorment, s'establirà una relació entre la divisió del món en dues realitats que formula la filòsofa en dita obra amb altres visions dicotòmiques que es poden trobar en el pensament d'altres filòsofs i filòsofes.

2.1 Característiques i idees principals

A partir de la lectura de *Proposiciones cardinales del pesimismo* (1905) es pot advertir com l'autora entén que l'optimisme, la figura de Déu i els homes han contribuït, bé de manera activa o passiva, al seu internament, considerat per la mateixa von Druskowitz com «un crim social perpetrado contra ella» (Pérez 2020, 21). Per tant, és rellevant tindre en compte el seu context quan ella creu que «todas las afirmaciones que me veo obligada a lanzar contra el sexo masculino, sus aspiraciones y sus obras se basan en la verdad» (von Druskowitz 2020, 73). És a dir, l'obra, com si un producte de la naturalesa es tractara, és inqüestionablement posseïdora de la veritat.

Entrant en contingut, el primer punt important és la declaració explícita de la no-existència de Déu, manifestant així el caràcter ateu del text. Es deslliga de la religió, posant de manifest eixe ateisme del títol. Però, tot i no existir un Déu, sí hi ha una Esfera Superior (von Druskowitz 2020, 53-62). És un ideal de perfecció a la qual l'ésser humà, imperfecte, mai no es podrà apropar. És la cúspide del món, única i harmònica, contrària al Déu masculí, violent i imperfecte perquè els homes l'han fet com un reflex d'ells mateixos. La Realitat Material, oposada a la superioritat moral de l'Esfera Superior, és pèssima, sobretot per a les dones. És l'origen del pessimisme, ja que ha sigut dominada pels homes, responsables de les misèries de la vida (Pérez 2020, 37).

Ací es veu la connexió entre els homes i el pessimisme. L'autora considera a l'ésser masculí com «el malvado y estúpido diablo, que pone obstáculos una y otra vez a la paz en la naturaleza,

haciendo de la vida [...] un infierno satánico sin fin» (von Druskowitz 2020, 62). No és només l'espècie més perillosa, sinó que encarna alguns dels pecats capitals: cobdícia i enveja, en la qual cosa pareix que el cristianisme no ha obrat del tot com deuria, convertint als homes en el mateix dimoni. En canvi, les dones són una espècie diferenciada dels homes i, com a tal, són éssers amb més bellesa, dignitat i perfecció (von Druskowitz 2020, 64-66).

En un món material on el patiment és el centre neuràlgic, von Druskowitz aspira a un alliberament del dolor, acceptant la mort com a fi del sofriment. Però, a més, considera que eixe patiment ha estat guiat pels homes: «la obra entera de Dios es un miserable aborto masculino, nocivo en grado sumo, especialmente para el mundo femenino [...] cuyo progreso ha obstaculizado siempre de forma verdaderamente extraordinaria» (von Druskowitz 2020, 54). Els homes no només han fet del cristianisme una religió corrompuda, sinó que han exclòs a les dones de la participació dels assumptes públics. Conseqüentment, la història del món és, en realitat, una història dels homes, que només han sabut reflexionar després d'haver comès tots els errors i vicis possibles. Aquesta és la causa de que les presons i els centres psiquiàtrics abundin (von Druskowitz 2020, 68, 74). La darrera referència és interessant en tant que recorda, com s'ha assenyalat anteriorment, al seu context d'internament.

Avançant en el text, l'autora elabora unes normes que han de seguir tant els homes com les dones. Els primers han d'acceptar la seua inferioritat, identificar-se com a arrogants, violents, permetre a les dones ocupar el seu espai i tornar-los tots els drets que els han usurpat. Les dones, en canvi, han de tindre fidelitat cap a elles mateixes, odiar els homes, considerar a Déu com a producte masculí i declarar nul·la la seua religió, han d'odiar el matrimoni i agrupar-se en la seua part de la ciutat (von Druskowitz 2020, 78-85). Crida l'atenció el fet de considerar imprescindible el rebuig de les dones cap al cristianisme si volen encarar el seu camí pessimista.

Tot seguit, cal ressaltar la negativa al culte a la maternitat (von Druskowitz 2020, 75-77), ja que l'autora entén que associar les dones amb la capacitat de donar vida és una altra manera de perpetuar la seua subordinació. En contraposició, afirma que les dones són «guies en la mort». Tenen una important responsabilitat, ja que han de fer veure a la humanitat la seua superioritat moral, han de constituir el sacerdocí femení i evidenciar que el món ja no pot millorar, no pot

progressar positivament. L'única solució és l'extinció de l'ésser humà a través de la no-reproducció, que queda en mans de les dones, encarregades de guiar cap a la mort. Amb la desaparició de la humanitat, s'extingeix també el dolor.

Un altre i últim aspecte que cal destacar de les seues proposicions és la relació amb el concepte de «misàndria» que alguns autors han establert. El fet d'incitar a les dones a odiar als homes, definir-los com a éssers inferiors i considerar-los com als responsables de que la realitat siga pèssima, ha portat a que Ivana Skuhala Karasman i Luka Boršić (2018) parlen del concepte de «misàndria» en l'obra de la filòsofa.

Els autors consideren que «Druskowitz's misandry can be understood as a reaction to the raging misogyny of the late nineteenth century» (Skuhala i Boršić 2018, 1). És, per tant, una resposta a consideracions com les de Schopenhauer, que defineix a les dones com un estat intermedi entre el xiquet i l'home.

Per tant, la misàndria amb la qual s'associen alguns moments d'allò exposat per von Druskowitz s'explica com una resposta immediata a la misogínia manifestada per part d'altres filòsofs. Eixa aversió cap als homes ve motivada pel patiment en primera persona de formar part de la part oprimida de la societat.

2.2 La Realitat Material i l'Esfera Superior. Els parells de contraris

És freqüent interpretar la realitat mitjançant la classificació dels conceptes en grups o parells de contraris o complementaris. El bé i el mal, el cel i l'infern, el tot i el no-res... i fins i tot, l'home i la dona, són parells de conceptes que es relacionen, generalment, per la seua oposició dicotòmica. En aquest mateix sentit distingeix Helene von Druskowitz en la seua obra entre la Realitat Material, pèssima, i l'Esfera Superior, caracteritzada per l'harmonia i la perfecció. Doncs bé, el fet de separar la realitat en dues esferes, mons o camins oposats, no és nou. Al llarg de la història de la filosofia, diversos autors han presentat el seu pensament realitzant aquesta dicotomia.

Anaximandre, filòsof del segle VII i VI a. C., ja parlava dels parells de contraris, com per exemple fred-calor, sec-humit, etc., que surten de l'*apeiron*. Aquest últim concepte, el filòsof l'explica com a allò indeterminat, com a font primigènia de la qual sorgeixen els contraris. L'*apeiron* és indeterminat, però també il·limitat. Com afirma Gustavo Fernández (2011, 265), «es una realidad unitaria que subsiste bajo los cambios». D'aquesta manera, a partir d'ell, la realitat experimenta una separació d'elements en forma de parells de contraris. Amb tot, la realitat romandria amb una tensió constant entre els elements oposats que, ahora, són els responsables de transformar-ho tot (Fernández 2011, 264-266).

D'altra banda, Plató, filòsof que visqué entre el segle V i IV a. C., també va expressar un pensament semblant quan divideix la realitat entre el Món de les Idees i el Món Sensible, imperfecte per ser una còpia de les idees del Món Intel·ligible. Autors posteriors, com per exemple Agustí d'Hipona, elaboren el seu pensament amb la influència del mateix Plató, com es veu, per exemple, en *La Ciudad de Dios*, oposada a la pagana.

És a dir, com es pot veure, entendre i dividir la realitat en dos parells d'elements, oposats generalment, no és una ferramenta nova de la qual von Druskowitz en fa ús. De fet, la seua Esfera Superior com a món ideal, suprem i perfecte, recorda quasi al complet al plantejament platònic del Món de les Idees –l'Esfera Superior en von Druskowitz– i el Món Sensible –la Realitat Material de von Druskowitz–.

En qualsevol cas, sí hi ha un tret diferenciador respecte als altres parells de contraris: el motiu de que von Druskowitz interprete la realitat en dues esferes, on la dels éssers humans és la imperfecta i la pèssima, és per tal d'explicar l'opressió que pateixen les dones en eixe món com a conseqüència de la dominació dels homes. En contraposició a aquesta realitat, l'Esfera Superior, a la qual els homes no poden accedir, no és pèssima: és perfecta.

2.2.1 La Realitat Material. Silvia Federici

Recopilant, la Realitat Material de la qual parla Helene von Druskowitz és pèssima perquè està dominada pels homes. A més, s'oposa a l'Esfera Superior, ideal de perfecció, unitat i harmonia. El món dels éssers humans, en canvi, és imperfecte. Doncs bé, la constant opressió

que viuen les dones en aquesta Realitat Material es pot relacionar amb allò exposat per Silvia Federici (2013, 2018).

Dita autora estableix una crítica a Karl Marx per haver oblidat el treball reproductiu en el seu pensament, més centrat en aquell productiu. Aquest treball, realitzat per les dones, seria la base sobre la qual s'erigeix el capitalisme. La realitat de les dones que estan a casa portant a terme el treball reproductiu –i per tant, no el productiu– no és reconeguda i queda invisibilitzada pel fet de no retribuir-se amb un salari.

Karl Marx, en el seu estudi del desenvolupament del capitalisme, tal com apunta Federici, va oblidar la manera en què les dones eren explotades. Sí parla de les dones que treballaven en la indústria, però no d'aquelles el treball de les quals no era reconegut amb un salari. I, és que, moltes d'eixes dones que treballaven a les fàbriques, a finals del segle XIX foren enviades a casa, on sí continuaven treballant, però no amb un reconeixement, amb la qual cosa passaven a dependre de l'economia dels homes i del seu salari. Aquesta dependència és el que l'autora italiana ha denominat «patriarcat del salari» (Federici 2018, 13-17).

Federici (2018) critica, entre altres coses, la naturalització de l'assignació a les dones de les tasques de la llar. Si una dona decidia no encarregar-se d'una activitat domèstica, «no se dice “es una mujer en lucha”, se dice “es una mala mujer”, porque se presume que hacerlas es parte de la naturaleza de las mujeres, de nuestro sistema psicológico» (Federici 2018, 12). Per tant, amb tot açò, Federici posa de manifest la seua denúncia: les dones han sigut treballadores no reconegudes, han estat sotmeses a la família per necessitat –material– i, a més, han quedat associades a un tipus concret d'activitats pròpies de la llar (Federici 2018, 17-18). De forma clara podem relacionar aquest plantejament contemporani de Federici amb la formulació que von Druskowitz realitza de la Realitat Material. Aquesta realitat viscuda és la que dita autora considera pèssima.

Tanmateix, el plantejament de considerar el treball reproductiu com a no productiu és no ser conscient de que, en realitat, la reproducció és un tipus concret de producció: la de la força de treball (Federici 2018, 18-19, 27). La separació, no obstant, respon a tota una divisió conscient

de la societat, on cada subjecte, depenent del seu sexe, queda ubicat en un lloc concret i associat a uns rols de gènere específics:

Desde que el término mujer se ha convertido en sinónimo de ama de casa, cargamos, vayamos donde vayamos, con esta identidad y con las «habilidades domésticas» que se nos otorgan al nacer mujer. Esta es la razón por la que el tipo de empleo femenino es habitualmente una extensión del trabajo reproductivo y que el camino hacia el trabajo asalariado a menudo nos lleve a desempeñar más trabajo doméstico (Federici 2018, 35).

Per altra part, cal reivindicar que el treball domèstic no es reduïx a la neteja, sinó que també engloba «la crianza y cuidado de nuestros hijos –los futuros trabajadores– cuidándoles desde el día de su nacimiento y durante sus años escolares, asegurándonos de que ellos también actúen de la manera que se espera bajo el capitalismo» (Federici 2018, 30). Les dones, com es veu, s'associen directament amb les cures. I com el treball domèstic es considera una vocació femenina i natural, les cures i tot el que comporten, conseqüentment, també ho són.

Tot seguit, com assenyala Federici (2018, 59-71), el procés d'enviar a les dones a casa –tot i que el percentatge de dones que treballaven a les fàbriques era del 30% de la població total de dones– va generar el concepte de la «mestressa de casa». Aquest ofici no remunerat suposava, a més, la necessitat de transmetre coneixements a les dones per tal de que l'exerciren correctament. No eren lliures: «desde los primeros días de tu vida, se te entrena para ser dócil, servil, dependiente y, lo más importante, para sacrificarte tú misma y obtener placer de ello» (Federici 2013, 38). No obstant això, hi havia dones que es negaren a acceptar aquesta realitat i adoptaven actituds i comportaments associats convencionalment als homes, com beure i fumar.

A més, si una dona no es responsabilitzava de les seues tasques, és a dir, si qüestionava el seu rol, es convertia en destructora de la família: «los maridos desatendidos abandonarían el hogar, pasarían el tiempo libre en bares y licorerías y tendrían encuentros peligrosos que fomentarían una actitud rebelde» (Federici 2018, 72). Les dones no només han d'acceptar el seu rol, sinó que si no ho fan, són responsables de la desgràcia de la seua família i de tot allò que pogueren fer els homes, perquè eren elles les responsables de tindre cura d'ells.

En definitiva, algunes de les tesis més contundents de Federici (2018) són, al cap i a la fi, que la divisió sexual del treball no és natural; que les identitats que es conformen a partir d'ella, tampoc; i una de les més interessants per al present treball: «reconocer que la subordinación social es un producto de la historia, cuyas raíces se encuentran en una organización específica del trabajo, ha tenido un efecto liberador para las mujeres» (Federici 2018, 87). Amb tot, no és d'estranyar que moltes dones, entre les quals es troba Helene von Druskowitz, denunciaren l'opressió que experimentaven. No només havien de viure com els imposaven, sinó que si no ho feien, eren responsables del fracàs familiar. Així doncs, la Realitat Material, sens dubte, és pèssima. La solució per la qual opta Helene von Druskowitz, cal recordar, és l'extinció de la humanitat, liderada per les dones, donat que els homes, amb el poder que exerceixen, no els donen altra opció.

3. Diàleg conceptual de l'obra de von Druskowitz amb altres textos filosòfics

Helene von Druskowitz, en *Proposiciones cardinales del feminismo* (1905) estableix una clara crítica a certs elements, com s'ha pogut observar en el capítol anterior. La maternitat com a ideal de realització de les dones o la institució del matrimoni són dels més rellevants. Tot i així, altres com la reivindicació d'un espai propi per a la dona, on poder desenvolupar-se sense intromissions masculines i el reclam dels drets que els homes han arrabassat a les dones són altres trets que cal subratllar. Per tot això, és interessant per a la investigació realitzar una lectura crítica d'altres textos, parant atenció a allò més destacat, i veure en quins punts von Druskowitz podria estar d'acord i en quines idees diferir respecte a les propostes d'altres autores feministes. L'objectiu principal del desenvolupament d'aquesta operació és el de reflexionar al voltant de la vigència actual de les idees proposades per von Druskowitz al segle XIX. Com una autora àmpliament invisibilitzada en el camp de la filosofia, es considera que amb aquesta operació s'aconseguirà posar en valor la seua proposta de pensament.

3.1 Espai públic i privat. Christine de Pizan, Carol Pateman i Juana Inés de la Cruz

Primerament, tornant a allò comentat anteriorment respecte al fet de considerar als homes i a les dones dues espècies diferents, cal recordar que la primera, històricament, ha dominat a la segona. Doncs bé, la solució és que les dones s'associen en el que von Druskowitz denomina «sacerdocí femení». Es basa en el govern de les dones mitjançant la divisió de la humanitat en dos espais dins de la ciutat, un d'homes i un altre de dones, on les segones tenen un paper fonamental (von Druskowitz 2020, 53-77). Sens dubte, la idea de separar una ciutat en dos espais recorda a una altra autora.

Plantejar una divisió, tot i que en aquest cas són dues ciutats i no dos espais en una mateixa ciutat, recorda a Christine de Pizan, autora del segle XIV. Al llarg de la seua obra es presenten tres dames, *Razón*, *Derechura* i *Justicia*. Totes tres transmeten la proposta de construir una ciutat com a refugi de dones il·lustres i virtuoses amb la finalitat de que es puguin defensar dels homes, considerats els seus agressors. *Razón* ajuda a fer de les virtuts el basament de la ciutat; *Derechura* s'encarrega de l'edificació i la construcció, i *Justicia* parla d'aquelles dones que històricament s'han considerat il·lustres (de Pizan 2015, 68-70). Amb tot, es pot veure una

clara confluència d'idees entre ambdues autores, ja que consideren fonamental que les dones puguin desenvolupar la seua existència amb la calma de viure sense la dominació directa dels homes.

Molt relacionada amb la reivindicació d'espais propis per a les dones està la defensa de la participació de les dones en eixos espais. Helene von Druskowitz afirma que «no puede constituirse comité alguno sin que las mujeres sean consultadas o se anuncie su ingreso. Todas las asambleas y representaciones de cada ciudad y región han de tener su correspondiente cuota de mujeres» (von Druskowitz 2020, 81). El que ací defensa és representació política. D'igual manera, es veu aquesta idea quan afirma que «allí donde lleguen a discutirse asuntos o casos relacionados con las mujeres no solo debe tenerse en cuenta el consejo femenino, sino que las mujeres han de llevar la voz cantante» (von Druskowitz 2020, 85). És a dir, clarament, reivindica la participació de les dones de l'espai públic, de la societat civil, de l'esfera pública de la qual han quedat excloses pels homes, però també la seua important labor a l'hora de prendre decisions, d'acceptar posicions de responsabilitat.

Aquestes idees anteriors les comenta també Carol Pateman (1995) quan afirma que el contracte originari no és només un pacte social, sinó també un pacte sexual. Els teòrics del contractualisme expliquen el naixement de la societat moderna amb l'existència fictícia d'un contracte social que origina la societat civil i dona lloc als drets aconseguits mitjançant eixe pacte. Aquesta nova societat es caracteritza per la llibertat, ja que les persones no romandrien baix l'autoritat il·legítima d'una persona o un grup de persones. Però, tot i que els contractualistes emfatitzen la idea de llibertat de la nova societat, Pateman adverteix que aquesta nova societat és patriarcal. No per ser fruit d'un pacte deixa de ser patriarcal. El contracte és, per tant, tant patriarcal com sexual: «es sexual en el sentido de que es patriarcal – es decir, el contrato establece el derecho político de los varones sobre las mujeres– y también es sexual en el sentido de que establece un orden de acceso de los varones al cuerpo de las mujeres» (Pateman 1995, 11). Amb el contracte originari, per tant, s'estableix la transició de l'estat de naturalesa a la societat civil. Però, les dones, tot i formar part de la societat civil, queden relegades a l'esfera privada mitjançant el contracte matrimonial. No estan en estat de naturalesa, que és el context anterior al pacte, però tampoc participen com a societat civil en

l'esfera pública. En conseqüència, el que assenyala Pateman és que aquest fet no és natural, sinó que les dones queden fora de l'esfera pública i subordinades als homes mitjançant el contracte sexual.

Doncs bé, tradicionalment, els interessos polítics s'han associat amb l'esfera pública, on és protagonista la societat civil i, per tant, els homes. En canvi, a l'esfera privada queden les dones subjugades mitjançant el contracte matrimonial. D'aquesta manera, pareix que el patriarcat només actua en l'esfera privada, ja que la pública és l'esfera de la llibertat. La realitat, en canvi, és ben diferent. La política queda pròpia de l'esfera pública, on les dones no tenen representació, amb la qual cosa, les gestions polítiques de la societat queden lluny de les dones. I aquesta situació és precisament la que Helene von Druskowitz denuncia, tal com s'ha subratllat en anteriors paràgrafs.

Al mateix temps, es poden establir confluències amb l'obra de Juana Inés de la Cruz, autora del segle XVII, qui elaborà el poema *Hombres necios que acusáis*. A l'igual que Helene von Druskowitz, l'escriptora jerònima denuncià la desigualtat patida per les dones mitjançant la crítica cap a l'actitud i la hipocresia dels homes del seu segle. Per exemple, el principi del poema ja recorda a allò exposat per von Druskowitz: «Hombres necios que acusáis / a la mujer sin razón / sin ver que sois la ocasión / de lo mismo que culpáis» (de la Cruz 2017, 78). En aquesta primera i potent estrofa, l'autora acusa als homes de ser els responsables d'allò que critiquen. Però, a més, els darrers versos del poema presenten un caràcter exhortatiu, són ordres adreçades cap als homes, com també s'observa en von Druskowitz: «Dejad de solicitar, / [...] pues en promesa e instancia / juntáis diablo, carne y mundo» (de la Cruz 2017, 80). Novament, es pot advertir la referència al diable. Sor Juana Inés de la Cruz responsabilitza als homes de les acusacions que porten a terme contra la dubtosa moralitat de les dones quan són seduïdes pels homes, ja que ells també participen de l'acció, i els demana que assumisquen la seua part de culpa: «¿O cuál es más de culpar, / aunque cualquiera mal haga: / la que peca por la paga, / o el que paga por pecar? [...] Pues ¿para qué os espantáis / de la culpa que tenéis?» (de la Cruz 2017, 80).

Aquestes denúncies són especialment rellevants per interpel·lar directament als homes. Segons l'autora, els homes indueixen a les dones a actuar amb deshonra, però, alhora, després fan culpables les dones. En conseqüència, l'escriptora demana justícia per a les dones. No només visibilitza la participació dels homes en les accions injurioses, sinó que els qualifica d'hipòcrites per desposseir-se després de qualsevol responsabilitat en l'acte.

Arrogància, diable o culpa són termes que comparteixen presència en el vocabulari tant de Juana Inés de la Cruz com de Helene von Druskowitz. Si en una societat on les dones són, habitualment, associades a eixes paraules, és precisament una dona qui inverteix la balança, és imperatiu posar en relleu, almenys, la valentia manifestada a l'hora de qüestionar l'*statu quo*.

3.2 La lluita per la igualtat. Olympe de Gouges i Mary Wollstonecraft

Avançant en contingut i elements, és important recordar la consideració de superioritat moral de l'espècie femenina, ja que tot el seu món es constitueix de manera més santa, pura i casta. No obstant això, per a poder aconseguir eixa perfecció, necessiten una educació diferenciada a la dels homes i, sobretot i molt important, fugir i negar el matrimoni (von Druskowitz 2020, 75-76).

Doncs bé, aquesta idea exposada i defensada per von Druskowitz es pot relacionar amb el moment de la Il·lustració, on es plantegen principis universalistes que, en realitat, no ho són tant, com així ho manifesten Olympe de Gouges i Mary Wollstonecraft, autores del segle XVIII. Suposadament, la Il·lustració presenta un projecte on la igualtat entre les persones, l'autonomia i la racionalitat són idees bàsiques, així com la rellevància de l'educació com a idea de progrés. Igualment, és fonamental el concepte de ciutadania. Significa el reconeixement com a subjecte polític. En canvi, les dones es van veure excloses d'aquest projecte. Per tant, quasi la meitat de la població, en primera instància, es queda fora (Beltrán et al. 2001, 17-21). És el que Wollstonecraft denuncia, postulant l'extensió de totes les idees il·lustrades a les dones en tant que subjectes racionals. Però, a més, així com von Druskowitz estableix una proposta atea, Wollstonecraft li pregunta directament a Déu sobre la dona:

¡Misericordioso Creador de la raza humana entera! ¿Has creado Tú un ser como la mujer, que puede rastrear tu sabiduría en tus obras, y sentir que sólo tú, por tu naturaleza, te alzas por encima de ella, para ningún propósito mejor? ¿Puede ella creer que fue hecha sólo para someterse al hombre, su igual, un ser que como ella fue enviado al mundo para adquirir virtudes? ¿Puede ella consentir en ocuparse meramente en complacerle, en adornar la tierra, cuando su alma es capaz de elevarse hacia Ti? ¿Y puede ella permanecer supinamente dependiente de la razón del hombre, cuando debería subir con él los arduos escalones del conocimiento? (Wollstonecraft 2005, 132).

L'escriptora i filòsofa no entén com és possible que, les dones, amb les mateixes capacitats que els homes per a adquirir virtuts, coneixement i elevar-se a Déu, estiguin subordinades. Queda lluny de la proposta de von Druskowitz a l'hora d'entendre a les dones com a éssers moralment superiors, però posa de manifest que tampoc són inferiors. Per altra banda, mentre que de Pizan i von Druskowitz estan a favor d'un espai separat entre homes i dones, Wollstonecraft aposta per la unió de totes les persones, especialment en les escoles públiques, per aconseguir una vertadera igualtat mitjançant un igual accés a l'educació (Wollstonecraft 2005, 273).

En la mateixa línia, Olympe de Gouges porta a terme tota una reivindicació dels drets polítics per a les dones. A l'igual que von Druskowitz, planteja preguntes dirigides directament als homes «Hombre, ¿eres capaz de ser justo? [...] Dime, ¿quién te ha dado el soberano poder de oprimir mi sexo?» (de Gouges 1993, 113). A més, també manifesta una opinió semblant a la que té la filòsofa austríaca sobre allò que representa un home, entenent-lo com un ésser «extravagante, ciego, hinchado de ciencias y degenerado, en este siglo de luces y de sagacidad [...] quiere mandar como un déspota sobre un sexo que ha recibido todas las facultades intelectuales» (de Gouges 1993, 114). Així mateix, comparteixen el fet de considerar a la dona com «el sexo superior tanto en belleza como coraje» (de Gouges 1993, 115). És precisament eixe coratge el que motiva tant a la filòsofa austríaca com a la francesa a reclamar els drets que mereixen les dones com a éssers racionals sota la defensa d'una completa disposició de les capacitats intel·lectuals. Però, a més, de Gouges concreta els drets naturals que pertanyen tant a les dones com als homes en tant que persones: «la libertad, la propiedad, la seguridad y sobre todo la resistencia a la opresión» (de Gouges 1993, 115). En definitiva, l'autora les exhorta a que desperten i reivindiquen els drets que els injustos homes, fent ús de la seua llibertat, els han usurpat (de Gouges 1993, 115-117).

3.3 L'espai propi, la maternitat i el matrimoni. Virginia Woolf i Elisabeth Badinter

Una altra dona que parla de la importància de posseir un espai propi, concretament, una habitació pròpia, és Virginia Woolf, autora nascuda al segle XIX. Si von Druskowitz veu necessària la separació de dones i homes per tal de dur a terme el seu objectiu, tendir cap a l'Esfera Superior, Woolf creu que «una mujer debe tener dinero y una habitación propia para poder escribir novelas» (Woolf 2016, 10). Perquè, cal recordar, la majoria de les dones, si volien escriure, ho havien de fer en la sala d'estar. Extrapolant l'escriptura de novel·les a qualsevol activitat, bé siga en l'esfera privada o la pública, qualsevol dona, i qualsevol persona, necessita el seu espai per a poder desenvolupar-la. A més, l'escriptora britànica considerava més important comptar amb diners –els que li va deixar la seua tia Mary Beton d'herència després de morir– que el sufragi femení. És a dir, la rellevància d'allò material es manifesta també aquí. Al cap i a la fi, és la base sobre la qual creix la llibertat intel·lectual, condicionant-la (Woolf 2016, 52-53, 92, 145). Per tant, von Druskowitz recorda que la Realitat Material ha estat controlada pels homes i per aquesta raó és pèssima, mentre que Woolf posa l'èmfasi en la capacitat econòmica i l'autonomia de les dones, ampliant l'horitzó formal en el qual s'aturen els drets polítics.

Així mateix, altre aspecte que comparteixen Woolf i von Druskowitz és la crítica a la institució del matrimoni. L'autora britànica explica que la dona que rebutjava complir amb l'acord matrimonial, del qual ella no havia sigut partícip, «se exponía a que la encerraran bajo llave, le pegaran y la zarandearan por la habitación, sin que la opinión pública se escandalizara» (Woolf 2016, 60). El matrimoni, lluny de ser fruit de l'amor sorgit entre persones, es converteix en una presó per a la dona, qui, a més, es veu obligada a acceptar-la.

Aquesta reflexió està molt connectada amb altra de la mateixa Virginia Woolf: «pensé en lo desagradable que era que le dejaran a uno fuera; y pensé que quizás era peor que le encerraran a uno dentro» (Woolf 2016, 36). Parant atenció als estereotips del moment, quan les dones rebutjaven casar-se, quedaven fora del que s'esperava d'elles pel simple fet de ser dones. Era no complir amb el seu deure de ser bona esposa o bona mare. Però, des de la perspectiva de Woolf, tancar-se dins de la presó del matrimoni és encara pitjor que escapar del que s'espera

d'una dona. En qualsevol cas, la mateixa escriptora recorda que «no hay barrera, cerradura, ni cerrojo que puedas imponer a la libertad de mi mente» (Woolf 2016, 104). Helene von Druskowitz, al centre psiquiàtric, es va veure apartada del món i tancada en un espai delimitat. Tot i així, ningú aconseguí acotar l'espai de creació de la seua ment. Es podria dir, per tant, que la seua ment es convertí en la seua habitació pròpia.

Així doncs, lligada a la idea de bona esposa està la de bona mare. La crítica a la maternitat és un element clau en l'obra de von Druskowitz que es pot relacionar amb l'obra elaborada per Elisabeth Badinter, autora nascuda al segle XX.

Helene von Druskowitz critica la maternitat com a punt que ha de complir tota dona per realitzar-se. Lluny de ser una possibilitat, és una obligació. Badinter (1991, 117-119), en relació amb açò, es pregunta si existeix l'instint maternal, que a la conclusió de la seua obra qualificarà com a mite. Al mite se li suma la lactància, tal com es pot advertir en les següents paraules recollides per l'autora: «los senos de la mujer no deben ser para ella fuente de vanidad ni de goce, puesto que su función esencial es la de alimentar. La naturaleza la hizo hembra ante todo permitiéndole alimentar a su niño con su propia leche» (Badinter 1991, 150). Però és que, a més, l'alletament «le aseguran a la buena madre que su marido le será cada vez más fiel y que la unión de ambos será cada vez más tierna» (Badinter 1991, 160). Aquestes paraules expressades per Jean-Jacques Rousseau les arreplega Badinter per fer visible la relació entre la lactància, la maternitat entesa com a una obligació per a les dones si es volen sentir realitzades, i la pressió i opressió que pateixen les dones pel simple fet de ser dones. Ser bona mare, qüestió d'obligació per a una dona, està directament vinculat a ser bona esposa. Ací és evident la crítica tant cap a la maternitat com per al matrimoni, dos elements que, com s'ha advertit anteriorment, són fonamentals perquè resulten dos punts on les dones es veuen clarament subordinades.

Per altra part, Badinter (1991, 235-237) recorda, a l'igual que s'ha vist amb Federici anteriorment, com les dones eren considerades les primeres culpables del desordre social si negaven la seua funció natural, que era dedicar-se plenament a la casa i la família. Per tant, aquelles dones que es resistiren a aquell suposat instint maternal és el que genera en l'autora la següent conclusió: «¿Qué clase de instinto es si se manifiesta en unas mujeres sí y en otras no?

[...] En lugar de instinto, ¿no sería más válido hablar de una presión social extraordinaria dirigida a que la mujer se realice exclusivamente a través de la maternidad?» (Badinter 1991, 300). Conseqüentment, la seua postura, així com la de von Druskowitz, és criticar la idea de que les dones només se senten veritablement realitzades si compleixen amb la maternitat. L'amor maternal és, en paraules de Badinter (1991, 301-309), un sentiment que no és necessari per a realitzar-se, sinó que és contingent i pot existir o no. És una decisió, no una imposició. Per tant, l'instint maternal és un mite. En el proper apartat es podrà veure com la maternitat torna a ser un element clau en la crítica del feminisme radical, per això resulta fonamental.

En definitiva, en aquests apartats s'ha tractat de destacar les principals idees que vertebraven el treball de Helene von Druskowitz, posant-les en diàleg amb les d'altres autores clau del pensament feminista. En aquest sentit, s'evidencien algunes de les idees que comparteix Helene von Druskowitz amb elles, però també és important parar atenció als trets diferenciadors. La crítica al matrimoni, a la maternitat com a ideal de realització, la reivindicació d'un espai propi, participar dels drets polítics, de l'educació, etc., són elements comuns a totes les pensadores anteriors. En canvi, pròpiament genuí de von Druskowitz és la consideració dels homes i les dones com a espècies distintes. De moment, cap altra autora manifesta eixa idea.

3.4 Feminisme radical. Betty Friedan, Kate Millett i Shulamith Firestone

Fins ara, s'ha pogut observar que von Druskowitz ofereix una solució per a transformar la realitat de desigualtat de gènere, de la qual és conscient i, a més, les dones són protagonistes en el procés de canvi. En aquest penúltim punt, per tant, és interessant veure de quina manera es poden establir confluències entre les idees de l'autora i corrents feministes posteriors, concretament, el feminisme radical.

El feminisme radical naix als Estats Units, aproximadament en la dècada de 1960, com a reacció front a la realitat experimentada per les dones a l'hora de veure que la lluita pel vot i per la igualtat no eren suficients per tal d'acabar amb les relacions de desigualtat. De fet, el feminisme radical denuncia la presència i imposició del poder dels homes en tots els contextos i àmbits de la vida. Així, la principal idea que es planteja és que les dones, per ser dones, pateixen una constant opressió sexual. D'aquesta manera, el concepte de patriarcat, entès com

a sistema on els homes exerceixen una dominació en totes les esferes de la vida, quedant les dones subordinades, és fonamental. També és rellevant el vincle que proposa entre teoria i pràctica mitjançant la participació en moviments tant polítics com socials (Beltrán et al. 2001, 104-106).

Aquesta dominació sexual, aleshores, està present en totes les esferes, tant públiques com privades. Un exemple és la maternitat entesa com a màxima realització a la que pot aspirar una dona, però també el matrimoni, contracte on els homes exerceixen la superioritat que acostumen a mostrar. Novament, es pot advertir que aquests dos elements s'erigeixen com a punts clau. Però, igualment rellevant és el de la monogàmia, ja que si es dona dins del matrimoni, el cos de la dona és considerat com a propietat de l'home. En conseqüència, moltes dones optaren per les relacions lèsbiques o el celibat. Com a reacció a aquesta decisió, alguns homes insistiren en fer creure que gran part de les feministes eren lesbianes i que el seu motiu de rebuig cap al matrimoni era la insatisfacció que experimentaven a nivell sexual (hooks 2017, 18, 105-108). Amb tot, el matrimoni és un exemple on s'estableix la dominació sexual, però, segons el feminisme radical, es pot extrapolar a totes les institucions de la societat. Aquestes reflexions sobre el matrimoni i la maternitat com a meta recorden molt a allò exposat per von Druskowitz, així com la proposta alternativa de renunciar a les relacions heterosexuales. A continuació, s'ampliarà la reflexió mitjançant les obres de tres autores.

L'any 1963, Betty Friedan va publicar *La mística de la feminitat*, obra fonamental del pensament feminista que ajuda a pensar les dones com a grup, compartint un «mal que no té nom». No era depressió, però afectava a totes les dones de classe mitjana que conformaren la mostra per a la seua investigació. Compartien, pel simple fet de ser dones, la «mística de la feminitat», entesa com a allò essencialment femení.

Afirma Friedan (2009, 9-13, 41, 55-57) que durant la dècada de 1950, als Estats Units, les dones que eren filles de sufragistes comptaven amb els drets polítics, però experimentaven una realitat compartida: havien sigut desallotjades dels seus treballs i relegades a l'esfera privada. L'objectiu de cada dona era ser una bona mestressa de casa. I, curiosament, totes compartien el mateix malestar: «cada una de nosotras pensaba [...] que era un poco rarita si no sentía ese

misterioso placer orgásmico que los anuncios te auguraban cuando encerabas el suelo de la cocina» (Friedan 2009, 41), però fins que no van prendre consciència de que no era una sensació individual, ho patiren com a tal. A més, moltes d'elles foren tractades per psiquiatres per intentar solventar el malestar que els feia confessar sentir-se buides, incompletes, o, fins i tot, inexistents.

De nou, apareixen els centres psiquiàtrics. Aquest element comú a la vida de Helene von Druskowitz convida a reflexionar sobre si el malestar que sentien les dones dels cinquanta potser era el mateix que sentí la filòsofa austríaca dècades abans, amb la diferència de que ella ho denuncià, ho expressà i ho va fer públic mitjançant les seues obres. Precisament, potser va ser l'expressió d'eixe malestar el motiu del seu internament. En qualsevol cas, Friedan, amb la seua investigació, va entendre com a necessària la superació de la mística de la feminitat i de construir la identitat des del paper de mare o dona, per tal de créixer i desenvolupar el seu potencial com a persones, sense reduir-lo únicament al rol sexual (Friedan 2009, 68, 115).

Així mateix, és important posar en relleu els papers de Kate Millett i Shulamith Firestone com a autores destacades del feminisme radical. Mentre que la primera incorpora la variable de la categoria sexual, la segona suma la perspectiva de gènere a la teoria marxista, creant la dialèctica del sexe i, per tant, suma l'opressió sexual a l'econòmica (Beltrán et al. 2001, 106).

Millett (2000, 25-29, 33) parla del concepte de gènere amb la finalitat d'allunyar-se d'una interpretació de la dominació sexual basada purament en la biologia. L'origen del patriarcat, per tant, estaria més en la societat i la cultura. D'aquesta manera, tant la família com la societat i l'Estat estan regits per les relacions de poder pròpies del sistema patriarcal. La religió també les reproduceix. Ací es pot trobar una crítica comú a von Druskowitz, ja que entén l'autoritat que se li atribueix a Déu com a producte dels homes, o com diria la filòsofa austríaca, producte del cervell masculí. Com es pot advertir, es tracta d'una interpretació més cultural.

Firestone, a diferència de Millett, sí s'aproxima més a una postura biologicista, tal com posa de manifest en la seua obra: «throughout history, in all stages and types of culture, women have been oppressed due to their biological functions» (Firestone 1984, 74). L'estructura de l'opressió, en aquest cas, no estaria en la dialèctica de classe, sinó en la del sexe, és a dir,

depenent de la posició que ocupen els sexes en la societat respecte a la funció reproductora, estan més o menys oprimits. A més, l'autora considera que «women without men are in the same situation as orphans: they are a helpless sub-class lacking the protection of the powerful» (Firestone 1984, 139). Per tant, de nou, es pot advertir la crítica a la institució del matrimoni, concretament a les conseqüències de decidir no casar-se. Com a solució a aquesta subordinació, creu que el progrés tècnic, el desenvolupament de mètodes artificials, ajudaria a l'emancipació de les dones perquè no recauria sobre elles la responsabilitat exclusiva de la reproducció (1984, 8-11, 74, 238).

Si es valoren conjuntament les idees expressades anteriorment, es veu que per a superar el mal sense nom del que parlava Friedan, mentre que Firestone proposa la ciència i la tecnologia, von Druskowitz planteja el treball de les dones com a guies en la mort. Són dues maneres diferents de superar la subordinació patida per les dones i la pressió de la maternitat. Però, la filòsofa austríaca també coincideix amb Millett en pensar que fins i tot la cultura i els elements culturals, al ser productes del cervell masculí, no han sigut justos amb les dones. Per tant, en ambdues feministes radicals es poden trobar coincidències.

En definitiva, el feminisme radical centra l'atenció en el patriarcat com a sistema de dominació, exercida en totes les relacions de poder, des de la família fins al treball i vida pública. Però, a més, el mal que no té nom deixa de ser una qüestió individual, com podien patir, per exemple, dones com von Druskowitz, per a passar a ser una qüestió compartida.

3.5 Concepte de «dona» en l'obra de Helene von Druskowitz

Després d'haver relacionat diferents temes tractat per von Druskowitz com són l'espai públic i privat, el matrimoni o la maternitat, la igualtat de drets i la reivindicació d'un propi espai amb les postures d'altres autores, un altre tema que és interessant tractar és la seua concepció de «dona». En la seua obra no dona una resposta explícita al terme, però sí desenvolupa alguns trets que, segons considera, les dones posseeixen en contraposició als homes. Tot i així, cal assenyalar que és un concepte que presenta una dificultat elevada a l'hora de definir-lo. No obstant això, sí es poden treure característiques que ajuden a establir una definició aproximada.

Primerament, l'autora creu que la humanitat es divideix en dues espècies, les dones i els homes. Les dones són «la mitad más bella, pura y dulce» i que «permanece sometida a la avidez y lujuria de un sexo feo» (von Druskowitz 2020, 54). Aquestes paraules són importants perquè es pot observar que von Druskowitz divideix als homes i a les dones segons el «sexe». També fa referència al sexe quan diu que «el teísmo [...] es enemigo y opresor del sexo femenino» (von Druskowitz 2020, 55). Com es pot advertir, utilitza la diferència per «sexe» per a dividir a la societat en dues meitats. Tanmateix, no és l'únic terme que emprava: «ambos géneros se han encontrado más tarde; es decir, los hombres han raptado a las mujeres cuando les ha parecido, cometiendo abusos contra ellas, y han corrompido sus instintos de manera espantosa» (von Druskowitz 2020, 64). En aquestes línies, en lloc de fer ús de «sexe», parla de «gèneres». Per tant, cal preguntar-se quina diferència hi ha, si és que hi ha alguna, en la concepció que dita autora té d'aquests conceptes, com més endavant es tractarà.

Seguint amb l'obra de la filòsofa, molts són els exemples que es poden trobar on es fa referència a les dones com a «gènere superior»: «ellas son la verdadera humanidad. El homenaje que ha de tributarse al mundo femenino se basa en el reconocimiento de la superioridad femenina en todos los puntos principales» (von Druskowitz 2020, 75). Idees semblants apareixen quan afirma que «la mujer detesta las expansiones desmesuradas de la esfera vital, desea ver la existencia basada en fundamentos más simples y racionales» (von Druskowitz 2020, 76). Amb això s'entén que, les dones –segons l'autora i recordant la distinció entre allò apol·lini i allò dionisiac pròpia de Nietzsche– són la vessant racional de la humanitat.

Desenvolupant aquesta darrera idea, segons el filòsof, Apol·lo i Dionís són dues divinitats que també han sigut enteses com a forces artístiques nascudes directament de la naturalesa, sense cap mena de manipulació o modificació portada a terme per l'ésser humà (Nietzsche 2007, 47-53, 132). En l'obra *El origen de la tragedia* (2007), Nietzsche eleva a Dionís a la més alta representació d'allò instintiu, de la passió i embriaguesa, unint així l'ésser humà a la naturalesa. En contraposició a allò «dionisiac» es pot trobar allò «apol·lini», en referència a Apol·lo. Tot allò relacionat amb aquesta última divinitat es caracteritzarà per la bellesa, la mesura, l'equilibri... és a dir, es tracta d'una visió idealitzada. Per tant, com assenyalen Giovanni Reale

i Dario Antiseri (1998, 383), amb l'aparició de Sòcrates i el predomini de la raó és quan comença la veritable decadència.

Si es posa en diàleg això anterior amb l'obra de Helene von Druskowitz, s'adverteixen les següents relacions. Els homes, segons la filòsofa, són més instintius, són «los seres más violentos que existen» (von Druskowitz 2020, 79), però també són éssers considerats adversaris innats de la raó i la humanitat (von Druskowitz 2020, 69). Per tant, els homes es podrien vincular amb allò dionisiac, amb l'embriaguesa i amb una considerable mancança de raó. Les dones, en canvi, com a éssers amb més bellesa i perfecció, i en definitiva, com a «seres más dignos y preciosos [...] una estirpe mucho más perfecta y noble» (von Druskowitz 2020, 64), es podrien relacionar amb allò apol·lini. En aquest sentit, també cal remarcar la mancança d'aquest equilibri fonamental entre allò apol·lini i allò dionisiac que sí es pot trobar a l'obra de Nietzsche. En el cas de von Druskowitz, l'element dionisiac queda diluït en una concepció de la dona com a ésser perfecte.

Per altra part, tornant a allò característic de les dones i els homes com a grups diferenciats, Helene von Druskowitz sí creu que hi ha una manera de ser, pensar i actuar pròpia de les dones: «para expresar esa nobleza de la forma más digna y humana posible se requiere una apariencia pura y las maneras no animalescas que adornan solo al mundo femenino» (von Druskowitz 2020, 69). El món femení, com ara es refereix a tot allò que envolta les dones, es caracteritza per la noblesa, la dignitat, la humanitat, la puresa i les maneres no animalsques i salvatges pròpies del món masculí. Quan l'autora afirma això, cal preguntar-se si totes les dones, pel simple fet de ser dones, s'ajusten a aquestes descripcions. Llavors, la idea de dona que té Helene von Druskowitz està molt relacionada amb el seu sexe. Aquesta idea es manifesta clarament quan apunta que «es menester que las ciudades se dividan en función de los sexos» (von Druskowitz 2020, 85). És el sexe el punt diferenciador entre homes i dones.

Aquesta darrera reflexió s'evidencia més quan l'autora afirma el següent: «es realmente horrible que, en un mundo lleno de mujeres, sea el hombre quien dé el tono por poseer atributos diferentes» (von Druskowitz 2020, 80). La clau està en «atributos diferentes». Aquests atributs, entesos com a propis dels homes en funció del seu sexe, serien l'origen de la dominació dels

homes en el món. Els atributs que diferencien els homes de les dones són l'explicació de la posició que ocupen uns i altres en la societat.

Amb tot, però, s'adverteix una reflexió interessant respecte als conceptes de «sexe» i «gènere» quan von Druskowitz afirma que «miente la capacidad de amar, es decir, la capacidad de adaptación de las mujeres a los hombres, no constituye ningún motivo originario, sino más bien un producto artificioso de la hipnosis que ejerce el género más fuerte» (von Druskowitz 2020, 65). En aquesta afirmació no només torna a aparèixer el concepte de «gènere», sinó que l'autora associa la capacitat d'estimar de les dones cap als homes amb la dominació i manipulació que ells haurien realitzat per a aconseguir l'amor de les dones. És fruit de la hipnosi. És a dir, en realitat, recordant la definició que von Druskowitz donava sobre l'home, entès com «el malvado y estúpido diablo», és com si l'amor de les dones cap als homes fora un encanteri en el que les dones han caigut. Tot i així, també hi ha una idea més forta darrere: la manera en què les dones estimen els homes no té origen en la biologia. Seria, per tant, fruit dels valors imposats socialment. És a dir, en aquesta oració, l'autora pareix que s'allunya d'una visió essencialista, predominant fins ara, i remarca les relacions de poder que hi ha entre homes i dones, que al cap i a la fi, són socials.

Les relacions de poder pròpies del patriarcat, entès com a sistema que es caracteritza «por generar estructuras y significados que conciben al sujeto con plena capacidad y derecho como sujeto varón» (Reverter 2012, 26), es tradueixen en el domini de l'autoritat patriarcal, és a dir, «en el poder del sujeto varón para asignar básicamente significados, espacios y tiempos» (Reverter 2012, 26). El poder i els models de relació propis del patriarcat són, per tant, culturals i socials. Von Druskowitz, on més s'apropa a aquesta vessant, és en l'afirmació analitzada en l'anterior paràgraf, quan fa referència a les relacions de poder. Tot i així, no és estrany que no utilitzara el «gènere» com a categoria d'anàlisi que «refiere a una construcción social y cultural que interpreta que hay dos maneras de ser humanos sobre la base biológica de la diferencia sexual masculino/femenino» (Reverter 2012, 19), donat que aquest concepte és més recent. Així ho apunta Joan Scott (1996) quan enuncia que és en l'actualitat quan s'ha començat «a emplear el género como forma de referirse a la organización social de las relaciones entre sexos» (Scott 1996, 233). Per tant, quan a hores d'ara es fa ús d'aquest concepte, s'empra amb

la intenció d'indicar no només la diferència sexual al parlar de com es relacionen les persones, sinó també allò relatiu a la part normativa en la manera de relacionar-se, a les normes socials i les construccions culturals (Scott 1996).

De fet, sobre el concepte de «dona» en l'actualitat, Reverter (2012, 18) assenyala que «la categoria de «mujer» es una construcción social que se hace sobre el cuerpo biológico femenino». Amb aquesta interpretació del terme es pretén escapar de la postura biologicista que defineix homes i dones segons, i exclusivament, el seu sexe. Von Druskowitz, al pertànyer a una època que precedeix el concepte de «gènere» com a categoria per a explicar les diferències a nivell econòmic, polític o social que diferencien homes i dones, interpreta aquestes desigualtats des de la diferència de sexes. No obstant això, hi ha moments en la seua obra on sí deixa caure reflexions que van més enllà de comprendre la subordinació de les dones només des d'una perspectiva essencialista, com s'acaba d'evidenciar. Conseqüentment, la filòsofa fa un ús indistint dels dos conceptes, sexe i gènere, amb un predomini de la visió essencialista, més vinculada a la biologia, però amb matisos d'una altra perspectiva més cultural i social. D'aquesta manera, es fa patent una heterogeneïtat discursiva.

Finalment, amb les característiques que s'han pogut extreure mitjançant algunes pinzellades dels escrits de von Druskowitz, es pot respondre a la pregunta de què és una dona per a l'autora. Segons la filòsofa, una dona és un ésser superior, amb més bellesa, noblesa, racionalitat, dignitat i, en definitiva, perfecció, que el seu oposat, l'home. Aquestes qualitats les té en funció del seu sexe, de la seua biologia. De fet, per això la filòsofa reivindica que les dones trien la no-reproducció, que no continuen amb la reproducció de la humanitat, fent així al·lusió a la característica biològica més associada a les dones històricament: la capacitat de reproduir-se. A més, com a sexe femení, les dones són les oposades al sexe masculí, meitat de la població que ha dominat a les dones. Amb açò, potser, es posa en evidència que en l'obra de la filòsofa no es pot definir el concepte de «dona» sense el concepte «d'home», –de nou apareixen els parells de contraris– amb totes les dificultats que implica donar una definició tancada d'un mot sense que aquest estigui explícitament definit.

Conclusions

Després de la redacció dels tres capítols, es poden extreure diferents i diverses conclusions. Primerament, és menester afirmar que l'obra de Helene von Druskowitz mereix tindre reconeixement en la història de la filosofia. El fet de recuperar el seu pensament ajuda no només a visibilitzar la seua figura, sinó a generar coneixement i cultura alhora que es qüestiona el sistema patriarcal. A més, la seua lectura permet establir un diàleg amb altres textos que, sens dubte, implica un enriquiment formatiu. I, especialment, ajuda, una vegada més en la història, a entendre que *quasi nanos gigantum humeris insidentes*, paraules atribuïdes a Bernardo de Chartres (segle XII), i que es podria traduir com que som nans pujats a espatlles de gegants. Fa referència a que tot el coneixement d'un moment concret en el temps compta amb tot el que ja s'ha emès abans. Les persones predecessores serien els gegants, que han generat coneixement, i els nans les persones que es beneficien del passat i dels seus ensenyaments. És una reflexió que cal tindre en compte per al present treball perquè com s'ha posat de manifest, allò exposat per l'autora es pot relacionar amb autores i autors tant anteriors com posteriors. Ella, per tant, és nana i geganta alhora.

Pel que fa al caràcter feminista de l'obra de la filòsofa, aquest s'explica des d'una perspectiva conjunta de tot el treball. Recordant la definició de «feminisme» redactada en la introducció, s'ha pogut observar que von Druskowitz és conscient de la desigualtat entre els homes i les dones i té una proposta per a transformar-la. És una alternativa pessimista, però precisament per aquesta raó es qualifica com a «feminisme pessimista».

A més, el feminisme està en contacte amb els conceptes d'ateisme i de pessimisme, com es veu en l'obra d'*Escritos sobre feminismo, ateísmo y pesimismo* (2020). La relació entre els conceptes s'explica de la següent manera: la filòsofa nega l'existència de Déu i declara nul·la la seua religió, en aquest cas, el cristianisme. Ací cobra sentit l'ateisme. La negació d'una figura divina, però, sorgeix del concepte que té l'autora de la mateixa, ja que Déu seria un producte del cervell masculí. Els homes han creat a Déu, i com ells són imperfectes, la figura divina també ho és. Els homes són també responsables de que la Realitat Material siga pèssima. Són ells els que han dominat a les dones i, per tant, no hi ha alternativa de progrés positiu. Ací cobra

sentit el concepte de pessimisme. L'alternativa que permet alliberar a les dones de la seua subordinació és l'acceptació del seu paper com a «sacerdotesses del seu sexe» i com a «guies en la mort». Han de conduir a la humanitat cap a la seua extinció mitjançant la no-reproducció. La humanitat s'extingeix perquè les dones, com a protagonistes d'aquest procés alliberador, assumeixen el seu paper. Per tant, qüestionar la desigualtat i oferir una alternativa, tot i pessimista, és feminista.

Una vegada s'entén el perquè del caràcter feminista de l'obra de Helene von Druskowitz, i s'ha vist la relació entre els conceptes de «feminisme», «ateisme» i «pessimisme», cal parar atenció a l'objectiu principal. Aquest s'ha complert, primerament, mitjançant la lectura crítica de l'obra de Helene von Druskowitz. S'ha assenyalat allò més destacat, amb la qual cosa es compleix, al mateix temps, un dels objectius específics. Tot això permet establir un diàleg amb altres fonts. En conseqüència, es poden identificar els trets comuns i els particulars entre les obres.

Arran de la lectura de *Proposiciones cardinales del pesimismo*, primerament s'observa que la divisió del món en dues esferes no és nova. Tanmateix, l'autora amb qui més clarament es veu relació és Silvia Federici, concretament pel que fa a la Realitat Material i la seua condició pèssima per a les dones.

Tot seguit, pel que fa a la divisió entre l'esfera pública i privada, així com a la separació entre dones i homes en espais diferenciats, són Christine de Pizan, Carol Pateman i sor Juana Inés de la Cruz les que poden relacionar-se amb allò exposat per von Druskowitz. Mentre que de Pizan també estableix eixa separació entre els espais que homes i dones han d'ocupar, Pateman aporta l'existència del contracte sexual per tal d'explicar per què les dones han quedat relegades a l'esfera privada. Juana Inés de la Cruz, per la seua part, se suma a la crítica de la desigualtat.

La lluita per la igualtat, per tant, és un altre punt destacat. El principi il·lustrat d'igualtat, en realitat, només s'ha aplicat als homes. Les dones, amb les mateixes capacitats, s'han vist excloses. Aquest fet és el que denunciaven Olympe de Gouges i Mary Wollstonecraft, que també es pot relacionar amb el pensament de von Druskowitz, ferma defensora de les capacitats i drets de les dones.

Continuant amb el diàleg, si es rescaten les idees de la maternitat i el matrimoni, així com la necessitat de tindre un espai propi on poder desenvolupar-se, són Elisabeth Badinter i Virginia Woolf les autores que participen de l'intercanvi de reflexions. La primera considera que l'instint maternal és un mite. Per tant, la maternitat entesa com a meta a la qual ha d'aspirar una dona s'esvaeix i es deixa veure com una imposició social. El matrimoni és una institució que perpetua la subordinació de les dones respecte als homes. I, per altra part, cal recordar una vegada més la necessitat de disposar tant de capacitat econòmica com d'una habitació pròpia – però no a un centre psiquiàtric– per tal d'escriure novel·les o per realitzar qualsevol tipus d'activitat.

La crítica a la maternitat i al matrimoni, tal com s'adverteix, és una constant en la literatura feminista i en von Druskowitz, Woolf, Badinter, i també les autores del feminisme radical del segle XX. Per al feminisme radical, els dos elements són exemples de casos on els homes exerceixen una constant opressió sexual. La denúncia cap a aquesta opressió és el que expressen tant Betty Friedan, Kate Millett com Shulamith Firestone. Friedan ajuda a entendre a les dones com a grup que pateix un «mal que no té nom» i que, curiosament, moltes dones acudien a centres psiquiàtrics per a posar-li remei. La presència dels centres psiquiàtrics connecta amb el context de von Druskowitz, que, potser, patia el mateix «mal que no té nom». De fet, la seua denúncia potser és la causa del seu internament. És una incògnita. Millett i Firestone, per la seua part, s'endinsen en la recerca de l'origen del patriarcat. Les seues postures són ben diferents: mentre que la primera es decanta per un origen més cultural, per a la segona tindria més importància la posició que adopten els sexes en la societat respecte a la seua capacitat reproductora, estant, per tant, més lligada a la biologia.

En qualsevol cas, com es pot observar, són moltes les característiques comunes que es poden establir entre Helene von Druskowitz i les altres autores. Tanmateix, hi ha una idea que és completament genuïna de la filòsofa austríaca: considerar a les dones i als homes com dues espècies diferents. Les primeres serien éssers superiors amb més bellesa, dignitat i perfecció. Aquesta consideració, cap altra autora la presenta, almenys explícitament. Conseqüentment, és una idea significativa que cal posar en relleu de tot el pensament de Helene von Druskowitz.

Per altra part, gràcies a l'aproximació a la seua figura i a la seua vida és possible realitzar una lectura més profunda de *Proposiciones cardinales del pesimismo*. Primer de tot, pel fet de tindre coneixement del moment i context en què escriu el text. És redactat l'any de 1905, mentre l'autora estava tancada a un centre psiquiàtric. Per tant, el pessimisme patent en el text, tot i no tindre la necessitat de respondre a una correlació, almenys sí es podria explicar coneixent la seua situació. Potser l'obra és una conseqüència directa del seu context, o potser no. No és un fet que es pugui afirmar, però almenys es pot portar a col·lació.

Aquest darrer punt porta a plantejar una altra qüestió ineludible: pel que fa a la vida de Helene von Druskowitz, és complicat emetre asseveracions. Aquesta afirmació s'explica parant atenció a la mancança de més informació respecte a la seua vida i respecte a les obres que no s'han conservat fins l'actualitat. La filòsofa no només s'ha donat a conèixer actualment i, per tant, encara es pot ampliar significativament el treball i els estudis sobre el seu pensament, sinó que la llengua principal en la qual sí que s'ha començat a investigar és la germànica. En conseqüència, un millor coneixement de la llengua, sens dubte facilitaria l'estudi sobre von Druskowitz i la seua vida.

Finalment, una altra qüestió rellevant és la de les futures línies d'investigació. S'ha comentat al llarg del treball que la qüestió del vincle entre les dones i els centres psiquiàtrics presenta una complexitat significativa perquè és difícil distingir qüestions que responen a casos exclusius de salut mental de casos que testimonien una explicació més vinculada amb l'exercici del poder patriarcal. Per aquesta raó, de cara al futur, seguir estudiant la figura de Helene von Druskowitz mitjançant la lectura i consulta de més fonts, potser permetria tractar aquest punt amb més coneixement de causa i des d'una perspectiva més formada i rigorosa.

En definitiva, Helene von Druskowitz és una filòsofa amb un pensament i unes obres realment interessants –especialment per a aquest cas *Proposiciones cardinales del pesimismo*– que mereix el seu lloc en la història de la filosofia.

Bibliografía

- Badinter, Elisabeth. 1991. *¿Existe el instinto maternal? Historia del amor maternal. Siglos XVII al XX*. Barcelona: Paidós.
- Beltrán, Elena, Virginia Maquieira, Silvina Álvarez, i Cristina Sánchez. 2001. *Feminismos: debates teóricos contemporáneos*. Madrid: Alianza.
- Carrasco-Conde, Ana. 2020. “Descubrir el traje del emperador.” En *Filósofas. Del olvido a la memoria*, 13-15. Valencia: Editorial Diálogo.
- de Gouges, Olympe. 1993. “Los derechos de la mujer y de la ciudadana.” *Asparkia: investigación feminista* 2 (1): 113-20. <http://dx.doi.org/10.6035/Asparkia>.
- de la Cruz, sor Juana Inés. 2017. *Antología poética*. Madrid: Alianza.
- de Martino, Giulio, i Marina Bruzzese. 1996. *Las filósofas. Las mujeres protagonistas en la historia del pensamiento*. Madrid: Cátedra.
- de Pizan, Christine. 2015. *La ciudad de las damas*. Madrid: Siruela.
- Federici, Silvia. 2013. *Revolución en punto cero. Trabajo doméstico, reproducción y luchas feministas*. Madrid: Traficantes de Sueños.
- . 2018. *El patriarcado del salario. Críticas feministas al marxismo*. Madrid: Traficantes de Sueños.
- Fernández Pérez, Gustavo. 2011. “La lógica de la oposición en la física de Anaximandro, Pitágoras y Heráclito.” *Thémata. Revista de Filosofía* 44: 262-289.
- Firestone, Shulamith. 1984. *The dialectic of sex: the case for feminist revolution*. New York: William Morrow and Company.
- Friedan, Betty. 2009. *La mística de la feminidad*. Madrid: Cátedra.

- Gómez Cortell, Clara. 2018. “La histerización de la mujer intelectual decimonónica.” En Martín Clavijo, Milagro, Juan Manuel Martín Martín, i M.ª Isabel García Pérez, coords. *Mujeres dentro y fuera de la academia*, 339-351. Salamanca: Ediciones Universidad de Salamanca.
- hooks, bell. 2017. *El feminismo es para todo el mundo*. Madrid: Traficantes de Sueños.
- Lonzi, Carla. 2018. *Escupamos sobre Hegel y otros escritos*. Madrid: Traficantes de Sueños.
- Millett, Kate. 2000. *Sexual politics*. Champaign: University of Illinois Press.
- Nietzsche, Friedrich. 2007. *El origen de la tragedia*. Barcelona: Austral.
- . 2021. *Así habló Zaratustra*. Madrid: Alianza.
- Ortega Ruiz, Cristina. 2011. “Las mujeres y la enfermedad mental. Una perspectiva de género a través de la historia contemporánea.” *Cuadernos Kóre. Revista de historia y pensamiento de género* 1 (4): 208-223.
- Pagès, Anna. 2021. “El pesimismo feminista de Helene von Druskowitz.” *Revista Aleph* 196: 96-102.
- Pateman, Carol. 1995. *El contrato sexual*. Barcelona: Anthropos.
- Pérez Cornejo, Manuel. 2020. “Introducción. El feminismo pesimista de Helene von Druskowitz: vida y obra de un espíritu (más) libre.” En *Escritos sobre feminismo, ateísmo y pesimismo*, 9-47. Madrid: Taugenit.
- Reale, Giovanni, i Dario Antiseri. 1998. “Nietzsche. Fidelidad a la tierra y transmutación de todos los valores.” En *Historia del pensamiento filosófico y científico*, 379-392. Barcelona: Herder.
- Reverter Bañón, Sonia. 2003. “La perspectiva de género en la filosofía.” *Feminismo/s* 1: 33-50. Alacant: Universitat d’Alacant.

- . 2012. “Teoría feminista. Los estudios de género y el feminismo.” En *Variaciones sobre género. Materiales para el máster universitario en Estudios feministas, de género y ciudadanía*, editat per Rosalía Torrent Esclapés i Sonia Reverter Bañón, 15-31. Castelló: Servei de Publicacions de la Universitat Jaume I.
- Schopenhauer, Arthur. 2009. *Parerga y Paralipómena II*. Madrid: Trotta.
- Scott, Joan W. 1996. “El género: una categoría útil para el análisis histórico.” En Marta Lamas (comp.). *El género: la construcción cultural de la diferencia sexual*, 232-265. México: PUEG.
- Skuhala Karasman, Ivana, i Luka Boršić. 2018. “Misandry in Helene Druskowitz (1856-1918).” *Encyclopedia of Concise Concepts by Women Philosophers*, Center for the History of Women Philosophers and Scientists. Germany: Paderborn University. <https://dx.doi.org/10.17619/UNIPB/1-517>.
- . 2020. “Meet Helene Druskowitz.” *Prolegomena: Journal of Philosophy* 19 (2): 177-195. Zagreb: Institute of Philosophy. <https://doi.org/10.26362/20200202>.
- Soriano, Nieves, i Sergi Ferreres Codorniu. 2020. “Introducción.” En *Filósofas. Del olvido a la memoria*, 17-18. Valencia: Editorial Diálogo.
- von Druskowitz, Helene. 2020. *Escritos sobre feminismo, ateísmo y pesimismo*. Madrid: Taugenit.
- Wollstonecraft, Mary. 2005. *Vindicación de los derechos de la mujer*. Madrid: Editorial Istmo.
- Woolf, Virginia. 2016. *Una habitación propia*. Barcelona: Austral.